

TARTU ÜLIKOOL

Filosoofiateaduskond

Ajaloo- ja arheoloogia instituut

Lembi Anepaio

BALTISAKSA AADLIDAAMIDE STIFTID EESTI ALAL

Bakalaureusetöö

Juhendaja:

PhD Marten Seppel

Tartu 2014

Sisukord

Sissejuhatus	3
1.1. Sissejuhatus stiftide maailma	9
1.1 Termini selgitus	9
1.2 Saksa algupära	13
1.3 Heategevuse organiseerumine Venemaal	18
1.4 Baltisaksa seisuslikkus	23
2. Stiftid Balti kubermangudes ja Eesti Vabariigis	28
2.1 Stiftide korralduslik ülesehitus	28
2.2 Stiftide majanduslik korraldus	30
2.3 Asutuste igapäevaelu	35
2.4 Stiftide tähtsus baltisaksa ühiskonnas	41
Kokkuvõte	48
Kasutatud allikad	51
Kasutatud kirjandus	52
Summary	54

Sissejuhatus

Viimaste aastate suund Eesti ajalookirjutuses on erinevalt varasemast suunatud just rohkem Eesti territooriumi ajaloole ja kõikide sellel alal elanud inimeste ja rahvuste ajaloo uurimisele ning nende seni mõneti lahus hoitud narratiivide integreerimisele. Sealjuures on baltisakslaste uurimine ning nende ajaloo täpsustamine ja ümberhindamine samuti osa sellest. Eesti ajaloo uurimisel on tänapäeval baltisakslastest võimatu mööda vaadata. Pikka aega moodustasid nad ühiskonna eliidi ning on jätnud enda kultuurist suuri mõjutusi Eesti kultuurile. Baltisaksa eliidi elu on käsitletud paljudes teostes teaduslikest uurimustest kuni kooliõpikuteni välja. Traditsiooniliselt on rõhuasetus neis teostes läinud baltisaksa ülemklassi kuulunud inimeste poliitilisele ja majanduslikule edule. Siiski leidub terve rida tahke, mida on seni vähe uuritud ning käsitletud. Lisaks heal järjel olevatele suguvõsadele, kelle liikmetel oli päranduse või kaasavarana suuri valdusi ja varandusi, oli ka ametlikult ülemkihti ehk rüütelkondadesse kuuluvate inimeste seas neidki, kelle majanduslikud ja ka eraelulised tingimused ei vastanud ettenähtud seisuslikule ideaalile. Sellele baltisaksa aadli hulka kuulunud osale tuleks aga rohkem tähelepanu pöörata, et stereotüüpsele ettekujutusele varakatest baltisaksa aadlisuguvõsadest hakkaks lisanduma ka muid teadmisi. Tuleks luua tõepärasem pilt sellest ühiskonnakihist ja tema vastamisest enda ümber toimuvatele muutustele maailmas.

Vallalisi baltisaksa aadlisoost daame on mainitud nii eestlaste kui baltisakslaste poolt, nad olid alati olemas. Camilla von Stackelberg mainib enda mälestustes elu kohta Balti kubermangudes ainuüksi paarikümne lehe peale kaheksat vallalist daami.¹ Seda enam tuleks käsitleda ka neid, et saada järjekordne kild juurde siinsete baltisakslaste elu kujutavale tervikpildile. Antud töö käsitlebki kahe laiema teema – heategevus ja baltisakslased – ühisosa ehk baltisakslaste seisusesisest heategevust, täpsemalt baltisaksa aadlidaamidele suunatud heategevust.

Teine aspekt töös, heategevus – on ka üldisemalt Euroopas sotsiaalajaloolaste hulgas aktuaalne, olles tähtis verstapost kodanikuühiskonna kujunemise mõistmisel. Olenevalt heategijast ühendas filantroopia keskvoimu ja rahvast või tõstis eraisiku eneseteadvust, kui ta nägi, kuidas ta suudab ise ühiskonnas midagi muuta.

Kolmandaks on antud töö väike panus naisajaloo uurimisse Eestis, mis on jätkuvalt aktuaalne.

---

¹ Camilla von Stackelberg, *Tuulde lennanud lehed* (Tallinn: Olion, 2003), lk. 37-50.

Heategevuse kujunemist ning ka antud töös käsitletud asutustele eeskujuks olnud asutuste loomist on uuritud nii Saksamaal kui ka Venemaal. Baltisakslased nende kahe vahel (nii kultuuriliselt kui ka geograafiliselt) ühendasid endas nii vene kui saksa traditsioonid ja seadused. Seega on aadlisoost naistele suunatud heategevuse uurimine baltisaksa kultuuris oluline ka laiemalt, kuna seda saab siis võrrelda vene ja saksa kultuuriruumi asutustega ning on võimalik näha sarnasusi ja erinevusi ning mida on üksteiselt üle võetud. Samuti annab see võimaluse laiemalt ja üldistavamalt näha Eestit kui üht osa sarnaste asutuste võrgustikus ning traditsioonide levimist. Antud töö on üks samm selle eesmärgi suunas.

Lõpuks on baltisakslaste sajanditagused probleemid laste vähesuse, väljarände, pere, hariduse ja laste kasvatamise kontseptsiooni ümbermõtestamise vajadusest aktuaalsed ka tänapäeva Eesti ühiskonnas, mistõttu on huvitav ja õpetlik jälgida ka seda, kuidas baltisakslased kui rahvakild sellega toime tuli.

Põhja-Saksamaa kohta on välja antud aadlisoost naistele suunatud stiftide ja ordude ajalugu läbi nende ordenite arengu käsitlev „Dekorationen für Damen: Evangelische Damenstifte Norddeutschlands und ihre Orden“. Axel Attula annab selles ülevaate, kuidas katoliiklikest kloostritest kujunesid ilmalikule võimule alluvad stiftid. Seejärel keskendub ta stiftide liikmetele mõeldud ordenitraditsiooni arengule.² Sylvia Paletscheki uurimus on laiahaardelisem kui vallaliseks jäänud aadlidaamid, kuid ta mainib üldiseid suundi ja probleeme aadlinaiste elus, sealhulgas ka abiellumise ja stifti astumisega seotud probleeme.³ Väga põhjaliku uurimuse stiftidest ja stifti kuulunud naistest ühe stifti näitel on teinud Marietta Meier. Oma monograafias analüüsib ta stiftide ja stifti kuulunud või kuuluda soovinud naiste tähendust ja seotust neid ümbritsenud ühiskonnaga. Samuti selgitab ta mitme stiftides levinud traditsiooni tagamaid.⁴

Kuigi Balti kubermangud on vaadeldaval ajaperioodil, 19. sajand ja 20. sajandi algus Venemaa impeeriumi osad (viimased kakskümmend aastat moodustavad nad iseseisva Eesti riigi ja on osad Läti riigist), on antud töös Vene impeeriumi traditsioone ja asutusi käsitletud kui taustsüsteemi teiste uurimuste põhjal. Heategevust Vene impeeriumis on põhjalikult uuritud eri aspektidest mitme uurija poolt. Heategevuse olemust ja tõlgendust omaaegses ühiskonnas

---

² Axel Attula, *Dekorationen für Damen: Evangelische Damenstifte Norddeutschlands und ihre Orden* (Berliin: Helms, 2011).

³ Sylvia Paletschek, „Adelige und Bürgerliche Frauen (1770–1880),“ *Adel und Bürgertum in Deutschland 1770–1848*, Hrsg. Elisabeth Fehrenbach (München: Oldenburg, 1994), lk. 159-185.

⁴ Marietta Meier, *Standesbewusste Stiftsdamen: Stand, Familie und Geschlecht im adligen Damenstift Olsberg 1780–1810* (Köln: Böhlau, 1999).

on käsitletud nii Adele Lindenmeyr artiklis „The Ethos of Charity in Imperial Russia“ kui ka Vladimir Gornov artiklis „From the History of Public Charity in Russian Social Thought in the Second Half of XIX – Early XX Century“.⁵ Heategevuse ajaloo enda uurimisega on tegelenud Galina Ulianova nii oma monograafias kui ka siinses töös kasutatud artiklis „Philanthropy in Imperial Russia from the 18th to the early 20th century.“⁶ Kitsamalt naiste heategevusega Vene impeeriumis on tegelenud Irina Azernikova, kes on uurinud keisrinna Maria Fjodorovna panust heategevusse Vene impeeriumis, ning Wendy Rosslyn oma töös „Deeds, Not Words. The Origins of Women's Philanthropy in the Russian Empire.“⁷ Samas on Vene impeerium siiski piisavalt suur, nii et ka pärast Rosslyni uurimust tuleks eraldi keskenduda Balti kubermangudele, eriti silmas pidades, et viimased olid eriseisundis. Axel Attulaga mõneti sarnaselt on ka Aleksei Hitrov keskendunud ordenitele, täpsemalt ordenitele, mida Vene impeeriumis jagati filantroopia eest.⁸

Baltisakslastele on keskendunud Heide W. Whelan. Fakti, et baltisaksa aadlike jaoks ei olnud majanduslik kindlustatus sugugi alati garanteeritud, puudutab ta oma põhjalikus monograafias „Adapting to Modernity: Family, Caste and Capitalism among the Baltic German Nobility.“⁹ Ta käsitleb nii majanduslikke kui sotsiaalseid tegureid, miks leidis ka majanduslikult mitte nii kindlustatud baltisaksa perekondi. Whelan loob oma tööga põhjaliku taustapildi baltlaste elust ja väärtustest siinsetes kubermangudes, kuid loogiliselt ei ole uurija suutnud süüvida igasse baltisakslaste elu puudutavasse valdkonda. Ta mainib küll põgusalt, et 19. sajandi edenedes hakkasid mitmed paremal järjel suguvõsapead toetama oma puudustkannatavaid sugulasi, kuid teemat rohkem edasi ei arenda. Küll kirjutab ta paljudele näidetele tuginedes pikalt baltisakslaste abiellumist puudutavatest probleemidest. Whelani uurimus on silmapaistev ühest küljest põhjalikkusega, teisalt aga on see üks vähestest teostest, mis keskendub nii põhjalikult baltisaksa aadli sotsiaalajaloo küljele, süvenedes nende igapäevasesse pereellu ja

---

⁵ Adele Lindenmeyr, „The Ethos of Charity in Imperial Russia,“ *Journal of Social History*, Vol. 23, No. 4 Summer 1990; Владимир Горнов, „Из истории развития общественного призрения в российской социальной мысли второй половины - начала XX века,“ *Вестник Рязанского Государственного Университета Им. С.А. Есенина* no. 20, 2008.

⁶ Galina Ulianova, „Philanthropy in Imperial Russia from the 18th to the early 20th century,“ *History in Focus*, nr 14 Welfare, 2008, (vaadatud 06.05.2014), <http://www.history.ac.uk/ihr/Focus/welfare/articles/ulianovag.html>.

⁷ Ирина Азерникова, „Вклад императрицы Марии Федоровны и её ведомства в развитие благотворительности в России,“ *Вестник Московского Государственного Областного Университета*, no. 3, 2011; Wendy Rosslyn, *Deeds Not Words: The Origins of Women's Philanthropy in the Russian Empire (Birmingham Slavonic Monographs)*, no. 37. (Birmingham: University of Birmingham, 2007).

⁸ Алексей Хитров, „Награды за благотворительную деятельность в Императорской России (на примере благотворительных ведомств под покровительством дома Романовых),“ *Вестник*, no. 12, 2012.

⁹ Heide W. Whelan, *Adapting to Modernity: Family, Caste and Capitalism among the Baltic German Nobility* (Köln: Böhlau, 1999).

mõttemaailma. Kuna sellel teemal ei ole rikkalikult teaduslikke uurimusi, on antud töös ka palju toetunud Whelani seisukohtadele.

Teine nimekas baltisakslaste uurija Anja Wilhelmi on puudutanud oma teoses „Lebenswelten von Frauen der deutschen Obersicht im Baltikum (1800–1939): Eine Untersuchung anhand von Autobiografien“ naiste osalemist ühiskondlikus elus, sealhulgas nende kuulumist heategevuslikesse organisatsioonidesse ja viimaste loomist.¹⁰ Samas on 422 leheküljest käesoleva töö jaoks olulisele, üksikuks jäänud naistele peavarju pakkumise küsimusele, pühendatud vaid veidi üle kahe lehekülje, mistõttu saab teada vaid mõned kõige olulisemad ühendused ja nende loomisaastad.

Kahe eelneva monograafia poolt mainitud, kuid ilma rohkema süvenemiseta jäänud teemat avab käesolev töö. Käsitlen üht osa baltisaksa aadli nn. hallist äärealast, et tutvustada seni vähetuntud asutusi ja nende elanikke, kes moodustusid aadlisuguvõsade vallaliseks (ja vaeseks) jäänud daamidest, kel polnud võimalik iseseisvalt toime tulla. Töö tutvustab neid asutusi ehk stifte, alustades kõigepealt valitud termini selgitusega ja põhjendusega. Järgneb stiftide kujunemislöö tutvustus Saksamaal ja Austrias katoliiklikest kloostritest keskajal ilmalike stiftideni 20. sajandil. Kuna Eesti alad Balti kubermangudes kuulusid antud töö jaoks olulise perioodi alguses Vene impeeriumi koosseisu ning siinsete asutuste avamine käis läbi keskvõimu asutuste või nende initsiatiivil ning ka Vene sisekubermangude asutustega sarnaste reeglite järgi, on lühidalt tutvustatud ka Vene aadlisoost naistele suunatud heategevuse arengut ning kombeid 19.–20. sajandi algul. Seejärel on näidatud, milline oli baltisakslaste sümbioos eelnevast kahest.

Arvestades et stiftid (naistele mõeldud ordulaadsete asutustena) ei ole Eesti ajalookirjutuses üldtuntud, käsitleb terve omaette peatükk stiftide täpsemat korralduslikku ning majanduslikku ülesehitust. Samuti on selgitatud lähemalt, mil viisil ning mis alustel naised stifti said, ning kirjeldatud, millistele reeglitele allus naiste igapäevaelu stiftides. Eraldi on analüüsitud stiftide olulisust ja tähendust baltisaksa ühiskonnas.

Sealt tuleb välja ka antud töös esitatud hüpotees, et stiftide tähendus baltisaksa ühiskonnas 19.–20. sajandi jooksul muutus. Alguses olid stiftid koduks vallalistele aadlisoost neiudele, kes ühel või teisel põhjusel ei saanud enda perekonna või sugulaste juures enam elada, kuid kellel oli siiski veel teatud võimalus abielluda ning stiftist lahkuda. 20. sajandi esimesel poolel

---

¹⁰ Anja Wilhelmi, *Lebenswelten von Frauen der deutschen Obersicht im Baltikum (1800-1939): Eine Untersuchung anhand von Autobiografien* (Wiesbaden: Harrassowitz, 2008), lk. 112-113.

olid stiftid muutunud vananeva balti aadli daamide vanadekoduks, kuhu naised läksid oma eluõhtut veetma. Kui varemloodud asutused muutusid vanadekoduks 20. sajandi alguses, siis 20. sajandi alguses loodud stiftid olid sellise suunitlusega juba avamise hetkest peale. Lisaks väidan, et stiftidel oli baltisaksa aadlkonna seas oma kindel positsioon. See oli vallaliste neidudele ja naistele, vahel ka lesestunud naistele, tõsiseltvõetav alternatiiv kodus vanemate või õdede-vendade kulul elamisele. Kuigi stiftide liikmeskond ei küündinud korruga üle 30, oli see koduks arvukatele mõjukatest suguvõsadest pärit neidudele ja naistele. Siinsed stiftid põhinesid saksa kultuuriruumist üle võetud asutustel, mitmete siinsete tavade ja reeglite juured viivad tagasi Saksa ja Austria kloostritele pärast sekulariseerimist ette nähtud reegliteni. Baltisakslased võtsid need üle ning lisasid enda nüansid.

Antud töö põhineb nelja asutuse kohta käivatel allikatel. Vanim on algselt 1797. aastal Tartusse asutatud ja hiljem Viljandisse ümber kolunud Fräuleinstift. Antud asutuse igapäevaelu kirjeldamisel olen tuginenud nii arhiiviallikatele kui ka ajakiri Inlandi materjalidele, milles räägiti Viljandi Fräuleinstifti igapäevaelust.¹¹ Ajalooarhiivi materjalidest on antud töö jaoks kasutatud eelkõige kirjavahetust. Riigiarhiivi materjalidest leiab Fräuleinstifti kohta käivaid ettekandeid, kust saab aimu Fräuleinstifti põhikirjalistest reeglitest.¹² Kuna antud asutus kuulus Liivimaa kubermangu, siis on osad materjalid Fräuleinstifti kohta ka Läti Riiklikus Ajalooarhiivis.¹³

Vanuselt järgmine on 1863. aastal loodud Marienstift (Mariatihwt) Tallinnas. Marienstifti puudutavad materjalid on jagunenud Ajalooarhiivi ja Tallinna Linnaarhiivi vahel.¹⁴ Ajalooarhiivis selle asutuse kohta säilinud materjalid koosnevad suures osas ametlikust kirjavahetusest. Märkimisväärse osa kirjavahetusest moodustavad Marienstifti kuraatori kirjad Eestimaa rüütelkonnale, milles ta palub majanduslikku toetust stiftile. Tallinna Linnaarhiivi materjalid on juba Eesti Vabariigi ajast pärinevad.

1908. aastal tööd alustanud Oriküla stifti kohta on Ajalooarhiivis hulgaliselt materjale, mille hulgas leidub ka rüütelkondade omavaheline tihe kirjavahetus enne stifti ametlikku loomist.

---

¹¹ „Das Fräuleinstift zu Fellin,“ *Das Inland*, nr 28, 1863, vrg. 423-428.

¹² Eesti Ajalooarhiiv EAA, f. 1814 (Viljandi Aadlipreilide Varjupaik).

¹³ Rahvusarhiivi andmebaasi „Eestiainelised materjalid välisarhiivides“ andmetel Liivimaa rüütelkonnafondis f. 214, n. 1, s. 584-590.

¹⁴ EAA, f. 854, n. 2 s.2872 (Akte betreffend das Marienstift in Reval. Darin: Statuten für das in Reval zu errichtende Asyl für unbemittelte Damen); Tallinna Linnaarhiiv TLA, f.137, n.1, s.186 (Tallinna Warjupaik „Mariatihwt“i põhikirjad, aruanded ja revideerimise aktid ühes vastava kirjavahetusega); TLA, f.196, n.1 s.170 (Tallinna Linnavaltsus Seltside ja ühingute põhikirjad ja liikmete nimekirjad).

Antud töö jaoks olulisemana aga leidub seal aadlisoost naiste kirju, kes soovivad saada vastuvõetud stifti.¹⁵

Viimane asutus, ametlikult *Siechenheim* Marienhaus, jäi lõpuks rahapuudusel loomata, kuid sellest on Ajaloorhiivis säilinud põhikiri¹⁶ ja komisjoni ettekanne loomise võimalikkuse asjus.¹⁷ Uurimise käigus tuli välja, et Marienhaus oma olemuselt oleks olnud kaugemal Saksamaa stiftidest kui eelnevad kolm asutust, samas oma põhikirja poolest on ta korralduslikust poolest piisavalt sarnane, et sobida antud töösse.

Kõik loodud asutused on loodud erinevas kohas. Nende avamisel on ligikaudu pool sajandit vahet olnud, samuti on nende rahastamine olnud mõnevõrra erinev. Oriküla stift on loodud vaid erakapitali põhjal, Tallinna Marienstift loodi küll samuti kohalike baltisakslaste algatusel, kuid hiljem oli vaja rüütelkonnalt abi paluda. Viljandi Fräuleinstifti puhul on keskvoimul olnud osalus rahastamisel. Kuna stiftide tegutsemistingimused on olnud oma erisustega, saab parema ülevaate stiftide arengust Eesti alal kui siis, kui asutused oleksid olnud täpselt samal ajal ning samades tingimustes loodud ning tegutsenud.

Stifte tegutses Eesti alal veel, mille kohta leidub aga vähem andmeid. Näiteks Johann Diedrichsteini asutus Vinnis ning krahvinna Elise Sieversi asutatud Stift Vaesustunud Eestimaa Aadli Daamidele, mida antud töösse ei ole kaasatud. Kuna Viljandi Fräuleinstift ühines Vinni asutusega ning Tallinna Marienstift (siis juba Mariatihwt) ühinesid nendega, siis tasuks edaspidi uurida ka neid.¹⁸

---

¹⁵ EAA, f.957 n.1 s.1203 (Akte betreffend das Adelige Fräuleinstift in Orriküll. Plan des Arrendatorhauses).

¹⁶ *Statut des von der Frau Buhl.*

¹⁷ EAA, f.1730, n.1 s.156 (Parandamatute haigete varjupaiga "Marienhaus" põhikirja ja komisjoni aruanne asutamise asjus).

¹⁸ Eesti Riigiarhiiv ERA, f.14, n.9, s.1015 (Johann Dietrichstein Vinni Asutus); ERA, f.14 n.9, s.1592 (Vaesestunud Eestimaa Aadli Daamide Krahvinna Elise Sievers'i Sihtasutus); ERA, f.31 n.3. s.4812 (Vabariigi Valitsuse otsus "Vaesestunud Eestimaa Aadli Daamide Krahvinna Elise Sievers'i sihtasutise" liitmise kohta "Tallinna varjupaigaga Maria Asutis").

1.1. Sissejuhatus stiftide maailma

1.1 Termini selgitus

Arutluse all olevate asutuste puhul tuleb esmalt selgitada terminikasutust. Kuigi töö on eesti keeles, on saksa keelne termin *Stift* asutuste kohta jäänud tõlkimata.

Terve töö kirjutamise perioodi oli sobiva eestikeelse vaste leidmine probleemiks. Kaks põhilist vastet eesti keeles, mida on kasutatud, on „pansionaat“ ja „varjupaik“. Kuigi mõlema sõna puhul leiab näiteid, kus emb-kumb on rohkem õigustatud, annab kumbki sõna teatud tähendusvarjundi, mis iga asutuse, olukorra ja ajahetke puhul ei pruugi olla adekvaatne.

Termin „pansionaat“ viitab asutusele, mille eesmärk on teenida kasumit, käsitluse all olevad asutused on aga heategevad. Kuigi tänapäevaste arusaamade järgi võiks sarnaseid asutusi, milles viibimise eest tuleb maksta, nimetada pensionaatideks, tuleb siiski vaadelda asutusi selles ajas, mil nad loodi ja mil nad tegutsesid. Asutused ise on põhikirjades selgelt defineeritud kui heategevad asutused.¹⁹ Eestimaa varatutele daamidele mõeldud asüüli põhikirja viimases paragrahvis on selgelt öeldud, et asutuse tegevus peab olema tasustamata.²⁰

Ajalooarhiivi poolt välja antud Arhiivijuht III kasutatakse nende asutuste kohta terminit „varjupaik“.²¹ Saksa keeles on algupäraselt kasutatud lisaks sõnale *Stift* ka sõna *Asyl*.²² Viimast aga mõistetakse eesti keeles otseselt varjupaiga all.

Kui vaadata, kuidas asutused ise ennast nimetasid, siis on võimalikud mitmed nimetused korruga. Eesti Vabariigi ajal on eestindatud variant „varjupaik“. Tallinna Linnaarhiivi materjalid on nimetatud „Tallinna Warjupaik „Mariatihwt“i põhikirjad, aruanded ja revideerimise aktid ühes vastava kirjavahetusega“²³ Ka Viljandi Fräuleinstifti allikad on nimetatud „varjupaigaks“ – fond 1814 kannab nime Viljandi Aadlipreilide Varjupaik.²⁴

---

¹⁹ Vt. nt. *Statut des von der Frau Buhl, §2; Statut des auf dem Gute Orriküll im Kergelschen Kirchspiele auf der Insel Oesel belegenen Stiftes, zur Versorgung adliger Fräulein, welche in die Adelsmatrikel der Livländischen, Estländischen und Kurländischen Gouvernements, sowie der Insel Oesel eingetragen sind* (Kuressaare 1911).

²⁰ EAA, f.854, n.1, s.352 (Statuten für das in Reval zu errichtende Asyl für unbemittelte Damen der Estländischen Ritterschaft, §17, Tallinn 1862).

²¹ *Arhiivijuht. III, Vabad ühendused. Ettevõtted. Kollektioonid*, koost. Lea Teedema (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2010), lk. 50-52.

²² EAA, f.854, n.1, s.352 (Statuten für das in Reval zu errichtende Asyl für unbemittelte Damen der Estländischen Ritterschaft, §17, Tallinn 1862).

²³ TLA, f.137, n.1, s.186 (Tallinna Warjupaik „Mariatihwt“i põhikirjad, aruanded ja revideerimise aktid ühes vastava kirjavahetusega).

²⁴ EAA, f.1814 (Viljandi Aadlipreilide Varjupaik).

Kuna antud töös on keskendunud aadlisoost naistele, ei ole ülejäänud töös kasutatud kodanikuseisusest naistele loodud asutusi. Kuna aga nende põhimõte ja ülesehitus on sama, võib antud juhul toetuda ka näitele väljaspool töös tutvustatud asutusi. 1928. aastast pärinevas kaebuses Tallinna linna Rahandus Osakonnale, keeldus Marie-Luise Stift maamaksu tasumisest, nimetades ennast varjupaigaks:

“Kui ehk nimetatud maksustamise põhjuseks need asjaolud võivad olla, et meie pensionäride käest ka väike maks ülespidamise eest võetud saab, siis peame äraseletama, et see mainitud maks mitte ainult korteri või toa pealt võetakse, vaid terve ülespidamise eest, see tähendab ruumi, toitmise, kütte, valgustuse ja ülepea kõige selle eest, mis pensionärid varjupaigas tarvitavad. Nii siis oleks ikkagi selge, et meie varjupaik – heategev asutus on.”²⁵

Kuigi kõikides eelnevates näidetes sisaldub sõna „varjupaik“, on toodud näidete juures tähtis see, et ükski asutus pole hüljanud sõna „stift“.

„Varjupaiga“ all mõistetakse tänapäeval üldiselt aga kohta, kus viibimise eest ei pea maksta. Inimesed pöörduvadki nendesse asutustesse siis, kui neil puudub võimalus maksta enda peavarju eest. Kõne all olevate asutuste põhikirjad aga sätestavad, et neis viibimiseks tuleb maksta. Saaremaal töövõimetuse kaotanud daamidele loodud asutuses tuli hoolealustel maksta iga aasta kolmandiku eest 200 rubla.²⁶ Petrogradis 1915. aastal loodud asutusse võeti ettenähtud arv hoolealuseid tasuta, sellest valikust välja jäänud naistel oli võimalus asutuses elada tasu eest.²⁷ Tallinna Marienstifti võeti vastu lisaks tavalistele hoolealustele ka nn. pensionäre (*Pensionärinnen*), kes pidid maksta ka kostiraha ehk *Kostgeldi*.²⁸

Whelan viitab neile asutustele enda artiklis kui „special homes“, ning lisab, et seda said endale lubada ainult need daamid, kellel oli siiski teatav summa elatusrahaks.²⁹ See viitab faktile, et enamikesse asutustesse astudes tuli naistel maksta iga teatud ajavahemiku tagant kostiraha. See võis olla kindlaks määratud juba põhikirjaga, nagu oli juba eelnevalt mainitud asutuses Saaremaal, või võis olla see muutuv vastavalt daami vara suurusele ja asutuse

---

²⁵ ERA, f.2131, n.1. s.1, l. 295 (Kaebus ja vastulause, 13.09.1928).

²⁶ *Statut des von der Frau Buhl*, §6.

²⁷ EAA, f.854, n.2, s.2885 (Akte betreffend das Asyl für die armen adeligen Witwen in Petrograd, Statuut, 1915).

²⁸ EAA, f.854. n.2. 2872. l.13 (Stifti kuraatori poolt Eestimaa rüütelkonna peamehele kirjutatud kirja juures olnud eelarve ülevaade, Aruanne, 08.12.1907).

²⁹ Heide W. Whelan, „The Debate on Women’s Education in the Baltic Provinces, 1850 to 1905,“ *Bevölkerungsverschiebungen und sozialer Wandel in den baltischen Provinzen Russlands 1850-1914 = Population shifts and social change in Russia’s Baltic provinces 1850-1914*, ed. Gert von Pistohlkors (Lüneburg: Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, 1995), lk. 177.

finantsolukorrale ja elukallidusele, nagu oli sätestatud Tallinna loodud ja Eestimaa rahatutele aadlidaamidele mõeldud asutuse põhikirja 13. paragrahvis.³⁰

Eesti ajalookirjutuses on Indrek Jürjo kasutatud sõna „pansionaat“.³¹ Ka Tallinna Ülikooli baltisaksa ajaloo ja kultuuri professor Ulrike Plath, kellega konsulteerisin, leidis, et tema kasutaks terminit „pansionaat“ (valikus „varjupaiga“ ja „pansionaadi“ vahel).

Teiste võimalustena on asutuste puhul võimalik kasutada ka sõna „kodu“ – näiteks „hooldekodu“, kuna naised on toonud Stifti sisseastumise põhjusena vanadusnõustrust ja haigust, mistõttu nad ise enam hakkama ei saa.³² Ka Viljandis asunud Fräuleinstifti on nimetatud „Aadlipiigade Koduks“.³³

Põhikirjadega on selgelt välistatud tõsistemate ja keerulisemat hoolt nõudvate haigustega naiste vastuvõtt.³⁴ Seega ei olnud ka olemuslikku vahet *Siechenheim*'i „Marienhaus“-i ja Saaremaal asutatud *Stifti* vahel, kuigi nimetus *Siechenheim* ehk „haigemaja“ võiks sellele viidata.

Kõik seni esiletoodud eestikeelsed vasted iseloomustavad ainult asutuste üht tahku. Samas ei ole ka ükski sõna kooskõlas asutuse ajaloolise kujunemisega. Kuigi töös käsitletud asutused, eriti 20. sajandil loodud või luua tahetud, on asutuste esmastest eelkäijatest, kloostritest, olemuslikult väga kaugel, peaks minu hinnangul siiski teatud viide ajaloolisele suletusele ja elitaarsusele alles jääma. Seda ei tee aga kumbki seni tõsisemalt kaalumise all olnud sõna – „pansionaat“ ega „varjupaik“. Seetõttu on antud töös kasutatud saksapärasest sõna „stift“, mis oli kasutusel ka Austrias ja Saksamaal, kus kloostrite sekulariseerimise tõttu hakkasid töös käsitletud asutuste eelkäijad välja kujunema.

Saksa keelses kirjanduses ja traditsioonis on olenevalt kohast ja ajast kasutatud ka sõnu „Orden“ ja „Konvent“. Ka antud töös on mõlema eestipärasest vastet sobivas kontekstis kasutatud. Kuna aga mõlemal on eesti keeles väga tugevalt juurdunud ja levinud tähendus, oleks ka nende kasutamine olnud segadusttekitavam kui sõna „stift“ kasutamine. Ka sõnal „stift“ on eestikeelses keskajalookirjutuses oma tähendus, siiski on see minu arvates vähem segadust tekitav kui näiteks sõna „ordu“. Ka saksakeelses kirjanduses on minu esialgsel

---

³⁰ EAA, f.854, n.1, s.352 (Statuten für das in Reval zu errichtende Asyl für unbemittelte Damen der Estländischen Ritterschaft, Tallinn 1862).

³¹ Indrek Jürjo, „Novaatorlik uurimus baltisaksa aadli sotsiaalajaloost“, *Tuna*, nr 4, 1999, lk. 150.

³² EAA, f.957, n.1, s.1202, l. 238 (Clara von Nolckeni kiri Saaremaa maanõunike kolleegiumile, 12.11.1907).

³³ EAA, f.1814, n.1, s.6 (Viljandi Aadlipiigade Kodu, Tulude ja kulude aruanded 1865-1877).

³⁴ *Statut des von der Frau Buhl*, §5; *Statut des auf dem Gute Orriküll*, §2.

hinnangul sõna „stift“ rohkem levinud kui „Orden“. Samuti seletab antud töös käsitletud asutuste ajalooliste eelkäijate traditsiooni kujunemise kirjeldamisel kasutatud Axel Attula oma teoses „Dekorationen für Damen: Evangelische Damenstifte Norddeutschlands und ihre Orden“: „Die Stiftsorden sind „geschlossene“ Orden mit festgesetzter Mitgliederzahl.“³⁵

---

³⁵ Attula, *Dekorationen*, lk. 38.

1.2 Saksa algupära

Antud töös käsitletavad asutused põhinevad katoliiklikul kloostritraditsioonil. Enne reformatsiooni pakkusid kloostrid vallalistele aadliseisusest naistele peavarju ja elamisviisi, mis oli sotsiaalselt aksepteeritud. Kuni 20. sajandini ei peetud sobilikuks vallalisel naisel üksi elada, samuti oli see erinevate ühiskondlike piirangute ja eelarvamuste tõttu lihtsalt keeruline. Olenevalt naise enda, tema sugulaste soovist, põhjustest ja viisist ning seisusest (nii majanduslikust kui sünnipärasest) võis ta kloostri elada küll eraldatud elu, kuid vannet andmata, kuid enamasti võeti omaks nunna kutsumus. Saksamaal hakkasid klassikalised nunnakloostriid muutuma reformatsiooniga. Eelnevalt olid kloostrid olnud iseseisvad üksused, reformatsiooni mõjul tuli aga reegleid muuta ja alluda ka maapäevale. Kuigi asutused olid oma iseseisvuse ja reformatsiooniga kaasnevale reeglitemuutmisele algselt vastu, tuli kõigil ajapikku alluda.³⁶ Sekulariseerimine tõi kaasa mitme kloostri sulgemise või ühendamise teise sarnasega. Vähenes kloostrite iseseisvus, nad pidid alluma ilmalikule võimule, seetõttu vähenes ka nende tähtsus. Iga asutus pidi enda eksistentsi õigustama (Lõuna-Saksamaal jäid siiski püsima ka mõned katoliiklikud *stiftid*³⁷). Pommeris asusid kohalikud hertsogid sulgemise vastu protestima. See näitab, kui vajalik oli klooster aadlikele. Maahärrad õigustasid kloostrite (just 'kloostri' ja mitte *stifti* nime all) eksistentsi sellega, et nemad ja nende järeltulijad võtavad vastutuse nende kloostrite käekäigu eest. Kloostrid olid nende sõnul mõeldud vähemalt 15-aastastele neidudele, keda nende aadlisoost vanemad tahtsid harida. Neile sai väidetavalt osaks ka aadliseisusele vastav õpetus ja ülalpidamine. Kõikvõimalikud külastused pere, sugulaste ja sõprade poolt oleksid keelatud, kuid kui oleks olnud vanemate luba, oleks neil olnud võimalik lahkuda, et abielluda.³⁸

Juba 16.–17. sajandil kujunes välja ka nende asutuste suurus – Pommern-Stettini hertsogkonnas Camminis loodi stift kuuele, varasemas Marienfliessi kloostriis Stargardi juures kuueteistkümnele neiule.³⁹

Üleminek kloostrilt stiftile võttis aega, vahepeal kasutati mõningates kohtades ka vormi „*Kloster-Stiftung*“. Frederik I annetas rüütelkonna palvel ja enda naise Ulrike Eleonore

---

³⁶ Attula, *Dekorationen*, lk.10–12.

³⁷ Ibid., lk. 26.

³⁸ Ibid., lk. 12–13.

³⁹ Ibid., lk. 13.

pealekäimisel vallutatud maadelt Barthis maa ja vana, mittevajamineva lossi uue stifti loomiseks, samuti ka raha uue ja korraliku hoone ehitamiseks.⁴⁰

Reformatsiooniga kaasnesid ka reeglid, mis üritasid linnakodanikke ja aadlisoost naisi ühe katuse alla ühendada. Tegelikuses võis olukord tihti vastupidises suunas liikuma hakata. Kloostrites oli alati aadlisoost naistele rohkem kohti kui kodanikusoost. Linnades asuvates kloostrites võis kohtade suhe olla kodanike kasuks – Rostockis Mecklenburgis oli Püha Risti kloostri üheksa kohta, alates 1700. aastast oli vaid üks koht mõeldud aadlisoost naisele. Kolbergis oli stift seitsme aadlisoost ja üheksa kodanikusoost naisterahvale mõeldud kohaga.⁴¹ Varasemas Stolpi kloostri loodi üksteist kohta, millest üks oli ette nähtud linnakodanikule ja ülejäänud olid aadlile. Sel ajal hakkasid 1648. aastast Preisimaale kuulunud asutustes vastuvõtutingimused ka kodanikusoost naistele lõdvenema.⁴² Enne reformatsiooni ametlikult puudusid seisuslikud ja territoriaalsed piirangud, pärast reformatsiooni olid stiftid tihti kohaliku territooriumiga piiritletud. See aga kindlustas seisuslikku eraldumist iseenesest, kuna linnades oli rohkem kodanikusoost ja maapiirkondades maa-aadli hulka kuuluvaid neide ja naisi.⁴³ Samas olid aadlisoost daamid ise väga teadlikud sotsiaalsest hierarhiast – ka samasse stifti kuuluvate naiste ordenite välimusest oli võimalik vahet teha, kas naine on aadlisoost või kodanikusoost.⁴⁴

Evangeelsetes stiftides, endistes kloostrites, polnud enam vannet nagu varem. Nad võisid osa võtta ka sekulaarse elu üritustest. Konventi kuulujatel (*Konventualinnen*) oli õigus konvendist välja astuda ja abielluda. Sellisel juhul kaotas naine senise konventi kuulumisega kaasnenud õigused, sealhulgas rahalise toetuse. Kloostrist sissetuleku saamiseks kehtis Põja-Saksamaal kohalviibimise kohustus. Kõik eemalviibimised tuli eelnevalt kloostriiga kooskõlastada.⁴⁵

Lühema eemalviibimise jaoks piisas Domina (ehk abtissi) loast, pikemaks puudumiseks oli vaja kloostri eestseisja (siinkohal on mõeldud kuraatorile vastavat isikut) või Preisimaal ka asjakohase valitsusasutuse otsust.⁴⁶

Konvendi suurus arvuliselt kahanes ja oli tihti väiksem kui katoliku ajal. Kollektiivid olid nagu ennegi hierarhiliselt üles ehitatud. Konventi kuulujad pidid alluma oma Domina, abtissi

---

⁴⁰ Attula, *Dekorationen*, lk. 14.

⁴¹ Ibid., lk. 13.

⁴² Ibid., lk. 13.

⁴³ Ibid., lk. 22.

⁴⁴ Ibid., lk. 53–54.

⁴⁵ Ibid., lk. 22.

⁴⁶ Ibid., lk. 22.

või Priorini käskudele.⁴⁷ Veel 18. sajandil nägid vallaliseks jäänud aadlisoost naised abtissiks saamisel teatavat prestiiži ja võimu tõusu. Mida aeg edasi ning mida väiksemaks jäi abtissi isiklik võim ja otsustusõigus, seda vähemahvatlevaks muutus ka tema kutse.⁴⁸ Abtissi põhiülesandeks jäi kodukorra täitmist jälgida.

Alex Attula toob näite Mecklenburgi Dobbertini, Malchowi ja Ribnitzi 1610. aastast pärinevast kloostrikorrast: Neid-naised (*Jungfrauen*) pidid kindlas järjekorras istuma lauas, ettelugejat kuulama ja Jumalat tänama. Samuti tuli osadel puhkudel vastutada majapidamistöõde ja köögikordade eest.⁴⁹

Konventides üritati rõhku panna ka neidude ja tüdrukute harimisele. Neid õpetati lugema ja kirjutama, igapäevaselt toimusid jutlused ja õppetunnid pühakirjast, mis võisid kesta, kui söögipaus välja jätta, terve päeva.⁵⁰ Kirjandus, mille järgi õpiti, oli religioosse ja kasvatuseliku sisuga. Lisaks õppetundidele tuli igapäevaselt harjutada koorilaulu.⁵¹ Kuigi põhiliselt elasid naised ühes suures majas, tuli ette ka eraldi väiksemates ja omaette majades elamist.⁵²

Sekulariseeritus süvenes 18.–19. sajandi jooksul veel, kui ka vajadus stifti- või konvendikohtade järgi süvenes. Näiteks abiellusid Saksa riigis 19. sajandi jooksul umbkaudu pooled aadlisoost naised, olenevalt paigast võis nende osakaal olla veelgi väiksem.⁵³ Stiftidelt-kloostritelt enestelt võeti õigus otsustada enda liikmete vastuvõtmise üle. Otsustusõigus läks maapäevadele ja keskvõimu kohalikule esindusele. Võimalus ja õigus saata oma tütreid stifti (*Klosterfähigkeit*) oli privileeg, mida ei jätkunud kõigile suguvõsadele. Saksamaal toimus süsteem oma suguvõsa vanuse tõestamisel. Välistati nn. välismaalased, ainult väga vanade ja väarikate kohalike saksa suguvõsade järeltulijatel oli võimalus koht saada. Kui ühelt poolt pärines naine vanast suguvõsast aga teiselt poolt uuest aadlist, võis tal juba tekkida raskusi stifti saamisega.⁵⁴ Austrias polnud suuremal osal tavalisse maa-aadlisse kuuluvatel suguvõsadel õigustki oma tütreid stifti saata. Ainult *Stiftsadel*'i (kellel oli ka õigus kuuluda vanadesse Saksa ordudesse) hulka kuuluva suguvõsa tütreid võisid stifti kohta loota.⁵⁵

---

⁴⁷ Attula, *Dekorationen*, lk. 22.

⁴⁸ Paletschek, „Adelige und Bürgerliche,“ lk. 174.

⁴⁹ Attula, *Dekorationen*, lk. 22.

⁵⁰ Ibid., lk. 22–23.

⁵¹ Ibid., lk. 23.

⁵² Ibid., lk. 19, 22.

⁵³ Paletschek, „Adelige und Bürgerliche,“ lk. 173.

⁵⁴ Attula, *Dekorationen*, lk. 27.

⁵⁵ Meier, *Standesbewusste Stiftsdamen*, lk. 8.

Algselt elasid naised täiel määral stiftide kulul ning said ka väikest lisaraha. Juba 1610. aasta üleüldise reeglitemuutusega pandi aga paika see, et naised peaksid oma ülalpidamise eest diferentseeritult maksma. Kuigi Mecklenburgist on teada, et naised juba 1632. aastal maksid teatud maksu, siis toimus see ühtsel printsiibil. Alles 18. sajandist hakati daamide käest küsima diferentseeritult makse ülalpidamise eest.⁵⁶

Sel ajal tuli ka idee võtta stiftidesse tasulisi pensionäre. Kuna Austrias tõstati küsimus stiftide vajalikkusest ja kasust ülejäänud ühiskonnale, hakkasid mitmed asutused tegelema omakorda heategevusega – õpetama lapsi, hoolitsema vaeste või haigete eest. Austrias Olsburgis elavad daamid aga ei suhtunud ühtegi neist valikutest positiivselt ning välja pakuti tasuliste pensionäride majutamise idee, et sõltuda rohkem enda sissetulekutest ning anda õigustus oma asutusele. Tasuliste pensionäride majutamise mõte levib siit ka teistesse asutustesse ning on hiljem stiftide igapäevane osa. Pensionärid ei olnud kohustatud alaliselt stiftis viibima, samas maksid nad kinni kogu oma majutamise ja toitmisega seotud kulud.⁵⁷

Kui keskvoimu poolt tuli signaal, et stiftide õigustamiseks peaksid nende liikmed millegagi enda eristaatust õigustama, siis lõi välja seisusetunnetus, mis oli säilinud erakordselt tugevalt. Olsburgi stiftis elavad naised õigustasid enda stifti kuulumist ja seega õigust ülalpidamisele kuulumisega aadliseisusesse ehk mõisnike seisusesse. Olemata ise konkreetselt maavaldajad, lugesid nad privileeerituks ka lihtsalt sellesse seisusesse kuulumist.⁵⁸

Stiftide, kui teisisõnastatult naisordude juurde kuulusid ka ordenid ja märgid. Alates 17. sajandist on teada ordenite andmine kõrgeadlist pärit naistele. Selle algatas teadaolevalt leskkeisrinna Eleonore Gonzaga (Püha Saksa Rooma Keisririigi keisri Ferdinand II abikaasa), kes 1668. aastal püha reliikvia imepärase taasleidmise puhul asutas naisordu *Sternkreuz-Orden*, mille liikmed kandsid Täheristi ordenit (*Ordo Steltatae Crucis*). Ordu liikmed olid ainult kõrgeadli hulgast ja pidid olema pühendanud enda elu heategevuse patroneerimisele. Ordeniga võis kaasneda ka eluaegne rahaline toetus. Alates 18. sajandist levis komme edasi ka teistesse „suletud“ ordudesse ehk stiftidesse. Ordeneid oli alati nii palju, kui palju oli liikmeid. Kui stiftikoht jäi vabaks, tuli ka orden stifti tagastada.⁵⁹ Edaspidi oli igal stiftil, kui see oli võimalik, oma orden. Annetati see tavaliselt kõrgeadli hulgast pärit patrooni poolt. Stiftide ordenid erinesid olenevalt stifti asukohast ja patrooni suguvõsa vapist ja värvidest.

---

⁵⁶ Attula, *Dekorationen*, lk. 26.

⁵⁷ Meier, *Standesbewusste Stiftsdamen*, lk. 61–62.

⁵⁸ *Ibid.*, lk. 63.

⁵⁹ Attula, *Dekorationen*, lk. 38.

Kui stift asus kiriku läheduses, mis oli pühendatud Jumalaemale, oli ordenil kujutatud Jumalaema.⁶⁰ Lintide värvivalik sõltus stifti asukohast, aga vahel ka lihtsalt naiste valikust hetkelise moe järgi. Näiteks Preisimaal pidid alates 1810. aastast kõikide kiriklike ordude linnid olema mustad.⁶¹ Ordenite kandmise traditsioon ulatus 20. sajandisse välja.⁶²

---

⁶⁰ Attula, *Dekorationen*, lk. 41.

⁶¹ *Ibid.*, lk. 38–42.

⁶² *Ibid.*, lk. 38–42, 80, 106–107.

1.3 Heategevuse organiseerumine Venemaal

Sarnaselt teistele kultuurilistele nähtustele, on baltisaksa heategevuski kahe kultuuri piiri peal, kuuludes ametlikult Vene impeeriumi alla, kuid kandes siiski saksalikke põhimõtteid. Adele Lindenmeyr käsitleb artiklis heategevuse eetost Vene impeeriumis idakiriku ja vene ühiskonna vaatevinklist. Ortodoksi kirik ei korraldanud nii aktiivselt ja organiseeritult heategevust kui seda tegi protestantlik või katoliku kirik. Samuti ei tekkinud seal selliseid liikumisi, nagu oli pietism luterlaste seas või evangelism Inglise ja Ameerika protestantide seas.⁶³ Pigem rõhutas ortodoksi kirik spontaanse almuseandmise tähtsust. Ortodoksi kiriku nägemuses olid vaesed kindel osa ühiskonnast. Neid oli vaja, kuna rikastel oli enda hingeõnnistuse saamiseks vaja teha heategu ehk toita vahetevahel vaeseid.⁶⁴ Seega õpetas ortodoksi kirik annetades mõtlema samaaegselt ka selle peale, kuidas see on kasulik heategijale ja tema surematule hingele.

Vene tsaaririigis pani naistele suunatud heategevusele laiemalt aluse Katariina Suur oma 1775. aasta ukaasiga.⁶⁵ Tema eeskujul hakkasid mitmed kõrgeadli daamid, eesotsas Paul I naise Maria Fjodorovnaga, looma heategevuslikke organisatsioone vaeste eest hoolitsemiseks, sealhulgas ka spetsiaalselt naistele suunatud organisatsioone.⁶⁶ Kuna Maria Fjodorovna oli esimene, kes oma mehe poolt välja antud ukaasiga⁶⁷ kaotas võimaluse troonile tõusta, pidi ta leidma teisi väljundeid ja võimalusi, kuidas enda tähtsust ja mõjukust säilitada. Saades siiski oma abikaasa ja järgemööda troonil valitsenud poegade helde toetuse määramise osaliseks (Maria Fjodorovnale eraldati miljon rubla aastas), sai ta oma meheema algatust edasi arendada jõulisemalt kui ükski tema hilisem järeltulija ning muutis heategevuse keisri abikaasadele iseenesestmõistetavaks.⁶⁸ Juba Paul I eluajal loodi Maria Fjodorovna eestvedamisel 18. sajandi lõpul poolriiklikud heategevusasutused. Maria Fjodorovna algatatud Keisrinna Maria Asutuste Ametkond ja Imperaatorlik Inimesearmastuse Ühing olid keiserliku perekonna patronaaži all ning tänu sellele said lisaks keisriperekonna liikmete eraannetustele ka riiklikku toetust (20–40% ulatuses kulude katmist igal aastal).⁶⁹ Heategevus sai suuri

---

⁶³ Lindenmeyr, „The Ethos,“ lk. 680.

⁶⁴ Ibid., lk. 680.

⁶⁵ Ulianova, „Philanthropy“.

⁶⁶ Marina Liborakina, „Womens' voluntarism and philanthropy in pre-revolutionary Russia: building a civil society,“ *Voluntas*, 7, nr 4, 1996, lk. 400.

⁶⁷ Азерникова, „Вклад императрицы,“ lk. 29.

⁶⁸ Екатерина Коваль, „Вдовствующие императрицы дома Романовых,“ - Емельяновские Чтения. Миграционные процессы и межэтнические взаимодействия в Урало-Сибирском регионе. Материалы Всероссийской научно-практической конференции „III Емельяновские Чтения.“ *Курган*. 27. –29. марта 2008, lk. 103.

⁶⁹ Ulianova, „Philanthropy“.

summasid riigi eelarvest, ning nende käsutaja ja suunaja oli lisaks heategijaks olemisele ka märkimisväärse mõjuvõimuga.

Maria Fjodorovna tegevus ja saavutused heategevuse vallas on silmapaistvad (rajab mitmed naistele mõeldud õppeasutused Moskvast, Peterburis, Simbirskis, laseb ehitada Pavlovi Instituudi eelkäija, laseb rajada kaks eraldi õppeasutust kaardiväe polkude sõdurite tütardele, alamväelaste lastele kaks kooli Sevastopolis ja Nikolajevis),⁷⁰ samas sai ta kasutada enda positsiooni leskkeisrinnana, surumaks läbi enda tahtmist. Tema ajal tekkis traditsioon, et heategevad asutused luuakse riigi poolt, keisri ukaasiga. Kuigi Maria Fjodorovna soovis sõltumatust riiklikust bürokraatlikust kontrollist, kontrollis ta ise (kui Romanovite dünastia esindaja ja seega ikkagi keisrikoja liige) maksimaalselt asutuste põhikirju, õppekavasid, juhatuse otsuseid. Heategevate asutuste juhatuste liikmed pidid olema hoolikalt valitud õilsast soost, kes tegid seda tööd isamaa ja inimesearmastuse nimel.⁷¹ Olenevalt asutuse suunitlusest ja sihtgrupist, võis leskkeisrinna ka igapäevaelu piasasju kontrollimas käia ja dikteerida.⁷² Leskkeisrinna hoidis ennast kõigega kursis, terve heategevuse osakond juhindus eelkõige tema otsustest. Enda mõjuvõimuga, mis tal oli oma poegade üle (mida küll Nikolai I püüdis vähendada rohkem kui tema vend), muutis ta heategevusega tegelemise ja uute asutuste loomise tähtsaks. Kuna ta suunas tohutuid rahasummasid ning sai enda tahtmise valitseja juures, oli tema isiklik õukond jätkuvalt tugeva poliitilise kaaluga.⁷³ Kuigi Maria Fjodorovna sai käsutada suuri summasid, pidi enamus heategevate asutuste jaoks vajaminevast rahast tulema rikaste annetajate käest – Maria Fjodorovna ise tegi kuluaarides selleks tööd⁷⁴ ning samas oli see ka annetajatele suurepärase võimalus oma sotsiaalset positsiooni tõsta või rõhutada.

Esimene kindel, normeeritud põhikirjaga asutus varatutele aadlisoost naistele Balti kubermangudes loodi 1798. aastal Paul I ukaasiga Tartusse (hilisem Viljandi asutus).⁷⁵ Seega tuli esimene ametlik initsiatiiv kõrgemalt poolt, Vene keskvoimult. Sarnaseid asutusi loodi Vene impeeriumi teistes kubermangudes veel. Peterburis loodi vastav asutus näiteks Semjonovi Ihukaardiväepolgu kiriku koguduse vanadele naistele, Izmailovo Ihukaardiväe polgu Troitse katedraali koguduse vanadele naistele, lisaks hooldati Tema Keiserliku Majesteedi suurvürst Konstantin Konstantinovitši pühima eestkoste all oleva kogu kaardiväe

⁷⁰ Азерникова, „Вклад императрицы,“ lk. 30–31.

⁷¹ Ibid.

⁷² Ibid., lk. 31.

⁷³ Ibid., lk. 30–32.

⁷⁴ Ibid., lk. 30.

⁷⁵ ERA, f.14, n.9, s.1527, l. 37 (Ettekanne Aadli soost neidude sihtasutuse asjas, 22.02.1936).

Preobraženski katedraali koguduse vaeseid naisi.⁷⁶ Kuulumine kaardiväe ohvitserkonda eeldas üldjuhul põlvnemist pärilikust aadelkonnast, nendesse kogudustesse said kuuluda ainult vene õigeusku kuuluvad inimesed. Seega olid usulised ja seisuslikud nõudmised tagatud vaikimisi.

Peterburis 1915 loodud asutus, mille põhikiri on Ajalooarhiivis, pakub head võrdlusvõimalust Balti kubermangude asutuste põhikirjadega. Peterburis leskedest aadlidaamidele loodud asutuse põhikirjas pole küll vahet tehtud luteri, õigeusu ja roomakatoliku usu vahel, küll aga on eraldi mainitud, et tuleb olla vene alamluses ja kristlikust soost, pärilikust aadlist vaene lesknaine.⁷⁷

Venemaa sisekubermangudes asunud asutustele on iseloomulik, et lisaks usulisele vahetegemisele oli nende asutuste elanike komplekteerimine geograafiliselt laiem või põhines teistsugustele kriteeriumitele. Peterburi lesknaistele mõeldud asutusse võisid selle juhtiva nõukogu positiivse otsuse puhul elama asuda aadlisoost lesknaised ka Venemaa teistest kubermangudest (põhikirja järgi võis 50 aadlikogu saata enda kubermangust ühe naise).⁷⁸

Kuna Viljandi Fräuleinstift on loodud Vene keskvõimu poolt, on see olnud ka kõige enam seotud Vene impeeriumi sisekubermangude tavadega heategevuses. Inlandi artiklis on selgitatud, et ka Fräuleinstiftil olid omad tunnusmärgid.⁷⁹ Need tegid seda sarnasemaks orduga, just nagu nägid ette Põhja-Saksamaal levinud sarnaste asutuste traditsioonid, kus eristatavate riiete ja ordenite kandmine selliste asutuste liikmete puhul oli tavaline.

Vene impeeriumi tollaste traditsioonide kohaselt olid ka heategevuse eest ordenid ette nähtud. Heategevuse eest ette nähtud ordenite jagamine käis Keisrinna Maria Asutuste Ametkonna kaudu. Iga antav orden pidi saama valitseja heakskiidu.⁸⁰ Kõige tavalisem autasu heategevuse eest oli Püha Stanislavi ordeni kolmas järk, järgnevalt võis loota Püha Anna ordeni kolmandat järku. Kolleegiuminõunik ja riiginõunik (ehk VI ja V teenistusklassi esindajad) võisid pälvida Püha Anna ordeni ka eelnevalt madalamat ordenit saamata. Püha Anna ordeni kolmanda järgu orden, millega kaasnes isiklik aadliseisus, annetati isikule, kes lõi enda kulul haigla, vaestemaja või kooli, mis oli mõeldud vähemalt 20 inimesele, ning vastutas selle korraliku ülalpidamise eest vähemalt seitsme aasta jooksul. Järgnevalt võis saada Püha Vladimiri ordeni neljanda järgu. Neile, kes kuulusid keisrinna Maria Fjodorovna Asutuste Ametkonda või

⁷⁶ Справочник о благотворительных учреждениях, действующих в городе С.-Петербург. С.-Петербург. 1913 lk.16, 17, 19.

⁷⁷ EAA, f.854, n.2, s.2885 (Akte betreffend das Asyl für die armen adeligen Witwen in Petrograd, 1915).

⁷⁸ EAA, f.854, n.2, s.2885 (Akte betreffend das Asyl für die armen adeligen Witwen in Petrograd, 1915).

⁷⁹ „Das Fräuleinstift zu Fellin,“ *Das Inland*, nr 28, 1863, vrg. 423–428.

⁸⁰ Хитров, „Награды,“ lk. 8.

Imperaatorliku Inimesearmastuse Ühingusse, võidi anda ka kõrgemaid ordineid – Püha Stanislavi esimest ja teist järku, Püha Anna teist järku ning Püha Vladimiri kolmandat järku. Selleks, et saada veel kõrgemaid ordineid, tuli olla vähemalt IV teenistusklassis (tähistab tõelist riiginõunikku). Lisaks ordenitele anti välja ka medaleid, mis olid vähem prestiižsed, ning mida sai lihtsamalt kui ordineid.⁸¹ 1828 asutas keiser Nikolai I Maria aumärgi (Мариинский знак отличия беспорочной службы) laitmatu teenistuse eest, mille eeskujuks oli 1827 loodud ohvitseridele ja riigiametnikele antav autasu laitmatu teenistuse eest. Autasul oli kaks järku. Esimese järgu medal anti neile, kes olid laitmatult teeninud vähemalt 25 aastat, teise järgu jaoks tuli teenida vähemalt 15 aastat. Autasu staatust näitab asjaolu, et seda kanti Vladimiri ordeni lindil.⁸²

Keisrinna Maria Asutuste Ametkonnal ja Imperaatorlikul Inimesearmastuse Ühingul oli õigus anda auastmeid ja eraldi vorme annetuste või heategevates asutustes teenimise eest. Seetõttu olid need samuti karjääri tegemisel hinnas.⁸³

Kõige eelneva tõttu oli Lindenmeyri hinnangul heategevusega tegelemine Vene eliidis tihti eelkõige vahend isikliku staatuse hoidmiseks ja tõstmiseks – iga ordeniga oli võimalik enda klassi tõsta (ja näidata).⁸⁴ Kõik organisatsioonid pidid üritama enda heategijaid millegagi meelitada, mistõttu ka need ühendused, kellel puudus keiserlik patronaaž ja seega võimalus pakkuda tsiviilteenistuse auastmeid ning autasusid, siiski andsid oma lahkematele annetajatele nimetusi nagu „austusväärne“ või „hooldaja“.⁸⁵

Eelnevast tulenevalt muutus 19. sajandi aadli seas üha levinumaks arusaam luua ja toetada heategevusasutusi. Vene impeeriumi kontekstis oli heategevate asutuste puhul tähtis alati ka nende ideoloogiline pool. Kuna enamik organisatsioone olid loodud eraisikute poolt annetuste baasil, oli neil ka võimalus mõjutada asutuses väärtustatud põhimõtteid. Mitmed asutused rõhutasid isamaalist kasvatust (laste puhul) ja mitmed asutused välistasid koostöö juutidega, s. t. juudiusulistega. See osa heategevuslikest asutustest oli sageli loodud isikute poolt, kes olid avalikult naiste emantsipatsiooni vastu.⁸⁶

Seega oli Vene aadli (ja rikkama mitte-aadli) jaoks heategevusel alati tähtis (kui mitte tähtsaim) ka enda kasusaamise faktor. Vaimses sfääris tähendas see lootmist enda

---

⁸¹ Хитров, „Награды“, lk. 9.

⁸² Ibid., lk. 10.

⁸³ Ibid., lk. 10.

⁸⁴ Lindenmeyr, „The Ethos“, lk. 688.

⁸⁵ Ibid., lk. 687–688.

⁸⁶ Liborakina, „Womens' voluntarism“, lk. 404–401.

hingeõnnistusele abivajajale annetades, sekulaarses sfääris tähendas see tõusmist sotsiaalsel või poliitilisel tasemel – või ka püsimist senisel tähtsal kohal, mille ilmekaim näide oli leskkeisrinna Maria Fjodorovna.

1.4 Baltisaksa seisuslikkus

Stiftide loomine viitab muutustele ühiskonnas. Ühest küljest näitab see kindlasti organiseeritud heategevuse arengut, teisalt aga vajadust ja ühiskonna valmidust selle probleemiga (so üksikute varatute aadlisoost baltisakslannadega) tegeleda. Stiftide loomine tähendas, et baltisakslased ametlikult otsisid kohta ka nendele naistele, kes ei mahtunud *Hausfrau* piiridesse. Whelan kirjutab oma monograafias, kuidas emadus oli ülistatud ja seda peeti naise kõige tähtsamaks kohuseks – laialt levinud arusaam ka enamikes teistes kultuurides läbi aegade. Siinjuures on aga erinev see, et Whelani järgi muutus baltisaksa *Hausfrau* 19. sajandi jooksul ka tõeliseks pereemaks, kes tegeles aktiivselt oma lastega ja nende harimisega.⁸⁷ Samas toimusid 19. sajandi alguses ka debatil selle üle, kas naisi peaks kasvatama eelkõige pereemaks või nn. salongidaamiks.⁸⁸ Pereema rolli tähtsus kasvas ka kooskõlas baltisakslaste nn. sissepoole pöördumisega – mida Whelan mõistab kui nende enesekaitserefleksi üha suureneva eesti, läti, vene soost inimeste arvu kasvu vastu, kahe esimese rahvustunde tärgamise ja õiguste suurenemisega baltisakslaste arvelt, ning mis väljendus perekeskseks muutumises ja saksalikkusest kinnihoidmises.⁸⁹ Kahanev saksa populatsioon, eriti maapiirkondades,⁹⁰ tekitas vajaduse väärtustada baltisakslasi ja baltisaksalikkust. Algselt tõstes aadliverd teistest ettepoole, aja möödudes ning 20. sajandi alguse sündmuste arenedes aga järjest rohkem baltisakslusele kui rahvusele rõhudes. Ka asutuste põhikirjad viitavad sellele tendentsile – Tallinna Marienstiftile 1861. aastal koostatud põhikiri nõuab selgelt kuulumist Eestimaa rüütelkonda⁹¹, samas kui Marienhausi 1912. aastal kinnitatud põhikiri lubab esmajoonel vastu võtta Saaremaa sünnipärase aadli liikmeid, kuid kui esimeste seas kandidaadid puuduvad, siis ka teisest seisusest isikuid.⁹² Kui Eesti Vabariigi teke ja aadlisoo eelisõiguste kaotamine⁹³ tõi kaasa põhikirja muutmise ning senisest rüütelkonda kuulumise nõudest sai eesmärgiks „haritud waranduseta daamidele võimalust anda väikese tasu eest kodupaika leida“⁹⁴, siis tegelikult jätkati ikka traditsiooniliste põhimõtete järgimist. Sellele viitab ka hilisem, 1938. aastast pärit väljavõte Tallinna linnavalitsuse protokollist, kus stifti eesmärgiks on taas märgitud soov „abistada daame, kes

⁸⁷ Whelan, *Adapting*, lk. 112, 118, 246, 249.

⁸⁸ Whelan, „The Debate“, lk. 164.

⁸⁹ Whelan, *Adapting*, lk. 212–213.

⁹⁰ Whelan, „The Debate“, lk. 164.

⁹¹ EAA, f.854, n.1, s.352 (Statuten für das in Reval zu errichtende Asyl für unbemittelte Damen der Estländischen Ritterschaft, §9, Tallinn 1862).

⁹² *Statut des von der Frau Buhl*, §3.

⁹³ Riigi Teataja 1920, 129/130, 254.

⁹⁴ TLA, f.137, n.1, s.186, l. 2 (Tallinna warjupaiga „Mariatihwt“ põhikirja ärakiri, 16.06.1919).

sündimise või abiellumise poolest kuuluvad end. Eestimaa aadli matriklisse kantud suguvõsadesse.“⁹⁵

Kahtlemata ei saa arutluse all olevate stiftide elanikke võrrelda kerjustega, kuid mõningaid üleüldisi tendentse on siiski võimalik eristada. Stiftide loomine baltisakslaste jaoks, eriti arvestades kui keeruline ja aegavõttev see võis olla, oli süstemaatiline heategevus, probleemile konkreetselt lähenemine ja selle lahendamine. Hingeõnnistusele lisaks oli tähtis roll ka baltisakslaslikul seisuslikul uhkusel ja väarikusel – aadlisoost inimesi ei tohiks leida vaesuses virelemas, kuna see mõjub devalveerivalt kogu aadliseisusele. Üsna täpselt oli ära määratud, mitu naist võib stifti vastu võtta – Oriküllal võis iga rüütelkond maapäeva otsusega saata kolm daami.⁹⁶ Neile oli tagatud viisakas, soovitatavalt seisuse järgi mitte liiga madalate standarditega elamine, ühe- või kahekaupa tubades, neil olid teenijad ja kokad.⁹⁷ Oriküla stifti põhikirjas on eraldi märkusena välja toodud, et stifti sarnastel tingimustel vastuvõtmisel on selle loomiseks enda testamendis mõisa ja raha annetanud titulaarnõunik Paul Bernhard von Bartholomaei õdedest või vendadest põlvnevatel kandidaatidel eelisõigus.⁹⁸ Ajakiri *Inland* artikli põhjal võis ka Viljandi Fräuleinstifti näha kui ordut – piisavalt suletud ja kindlate reeglitega kogukonda.⁹⁹ Teatavat vastuvõtmise mõjutamise õigust oleks endale soovinud ka loomata jäänud Marienhausi asutamise jaoks raha annetanud proua Elisabeth Buhl.¹⁰⁰

Baltisaksa ühiskonnale iseloomulikult oli ka heategev asutus täpselt reglementeeritud ja korraldatud, kindla kodukorraga. Ka mingil määral tavareeglitest väljajäävad – ehk mitte turvalises pereema rollis – naised pidid siiski alluma ja järgima õigus- ja moraalnorme nii palju kui võimalik. Stifti saamiseks ei tohtinud olla seadust rikkunud ning tuli olla kombekas – laitmatu eluviisiga. Seega ei olnud see heategevus suunatud igapähele, ka mitte igapähele, kes matriklisse kuulus. See oli mõeldud väerika alternatiivina neile, kes seda väärt olid, kellel oli see õigus säilinud. Kusjuures selle õiguse võis igal hetkel minetada – stiftist välja viskamiseks olid samuti reeglid juba põhikirjas kirjas. Naised pidid alati enda lühiajalisteks lahkumistekski luba taotlema. Kui neil oli vaja jääda kauemaks stiftist eemale, tuli ka seda põhjendada.

⁹⁵ TLA, f.137, n.1, s.186, l. 39 (Väljavõte Tallinna linnavalitsuse protokollist, sotsiaalosakond 4.02.1938).

⁹⁶ *Statut des auf dem Gute Orriküll*, §4.

⁹⁷ TLA, f.137, n.1, s.186, L.37, (Tallinna Warjupaik „Mariatihwt“i põhikirjad, aruanded ja revideerimise aktid ühes vastava kirjavahetusega, *Küsimusleht*, 1930. aastate keskpaik).

⁹⁸ *Statut des auf dem Gute Orriküll*, §3.

⁹⁹ „Das Fräuleinstift zu Fellin,“ *Das Inland*, nr 28, 1863, vrg. 423–428.

¹⁰⁰ *Statut des von der Frau Buhl*.

Võimaluse korral võeti näiteks arsti käest tõend, et tõepoolest on vaja kauem haiglas viibida.¹⁰¹

19. sajandil ja 20. sajandil algul baltisaksa aadlidaamidele loodud stifte võib näha ka kui vaheetappi. Ühest küljest oldi juba jõutud selle veerele, et täiskasvanud sugulast (ka lähisugulast) ei majutatud iga hinna eest lihtsalt sellepärast, et ta sama nime kandis. Samas ei olnud naistele veel ka piisavalt alternatiive ning võimalusi tagada enda toimetulek muul moel kui abielludes. Mõneti aitasid stiftid senisel süsteemil veel edasi toimida – ka üksi jäänud naistel oli, kuhu minna, seega sai nende tööle hakkamist kui tavapärasest ja tõsiseltvõetavat alternatiivi abielule veel edasi lükata.

Antud töös käsitletud asutustest kõige varasem, algselt Tartusse loodud ning siis Viljandisse üle viidud Fräuleinstift loodi 1798. aastal Paul I ukaasiga. Kui arvestada, et selliste asutuste algatused tulid tema naiselt, kes üritas võimalikult palju asutuste tööga kursis olla ja seda ise mõjutada, siis võib oletada keisrinna osalust asutuse loomisel. Asutusele on määratud põhikiri Paul I poolt, samuti on seal kirjas, millised mõisad tuleb osta stifti majandamiseks.¹⁰² See on selgelt ülevalt poolt, keskvõimu poolt algatatud asutus. Hilisemad antud töös käsitletavat asutused on algatatud kohalike baltisakslaste poolt.

Balti kubermangude eripärana ei pandud siin eraldi rõhku usutunnistusele. Kuulumist protestantlikku kirikusse võeti selge eeldusena. Käsitluse all olevate asutuste põhikirjades pole kusagil mainitud, milline peab olema vastuvõetavate naiste usutunnistus, nende kuulumist protestantlikusse kirikusse võeti eeldusena. Kõige tähtsam on siiski nende suguvõsa sissekirjutus ühte Balti kubermangude aadlimatriklisse. Tallinna Marienstifti puhul oli lubatud nii abielu- kui ka sünnipärane kuulumine (mis võib viidata ka alguses linnakodaniku seisusest naise tõusmisele aadliseisusesse),¹⁰³ Viljandi Fräuleinstifti ja Marienheimi puhul oli nõutud sünnipärane matriklisse kuulumine (Viljandi puhul tuli olla Liivimaa aadlimatriklisse sisse kantud,¹⁰⁴ Marienheimi puhul tuli kuuluda Saaremaa sünnipärase aadli hulka¹⁰⁵).

---

¹⁰¹ EAA, f.957 n.1 s.1203, l. 66–69 (Caroline Strombergi ja tema arsti kirjad Saaremaa maanõunike kolleegiumile, 21.09.1909).

¹⁰² ERA, f.14, n.9, s.1527, l. 37 (Ettekanne Aadli soost neidude sihtasutuse asjas, 22.02.1936).

¹⁰³ EAA, f.854, n.1, s.352 (Statuten für das in Reval zu errichtende Asyl für unbemittelte Damen der Estländischen Ritterschaft, Tallinn 1862).

¹⁰⁴ ERA, f.14, n.9, s.1527, l. 47–49 (Ettekanne Aadli soost neidude sihtasutuse asjas, 1930. aastate keskpaik).

¹⁰⁵ *Statut des von der Frau Buhl.*

Tõendi vorm matriklisse kuulumise kohta ei olnud algusest peale välja kujunenud. Näiteks oli Clara von Nolckeni kirjale lisatud tõestus matriklisse kuulumise kohta kahel kujul. Esiteks nimekirja kujul, mis sisaldas tema aadlimatriklisse kuulunud otseseste esivanemate nimesid ja nende sünni-, abiellumis- ja surmakuupäevi. Sama nimekiri oli ka tõlgitud vene keelde. Lisaks antud nimekirjale olid andmed edasi antud ka sugupuu kujul. Mõlema dokumendi õigsus oli kinnitatud rüütelkonna templi, resideeruva maanõuniku ja rüütelkonna sekretäri allkirjaga. Dokumendid olid väljastatud rüütelkonna majast paar päeva enne seda, kui on dateeritud Clara von Nolckeni kiri maanõunike kolleegiumile.¹⁰⁶ Vastavalt kuuluvusele paigutatud sugupuu oli väljastatud 1905. aastal ehk kaks aastat varem kui nimekirja vormis kujundatud tõend. 1908. aastast aga on märgata ühtlustumist, kuna nii Sophie von Hahni kui Wilhelmine von Ditmari kuuluvus aadlimatriklisse on kinnitatud samas vormis ja sõnastuses, trükitud (vastupidiselt Clara von Nolckeni käsikirjalikele dokumentidele) ametliku atestaadiga, mis kinnitas nimeliselt naise pärinevust oma vanemate legitiimsest abielust ja seega ka kuuluvust suguvõsasse, mis on kantud aadlimatriklisse. Ka need dokumendid on kinnitatud nii resideeruva maanõuniku kui ka rüütelkonna sekretäri poolt.¹⁰⁷ Vastupidiselt pärinevuse atestaadile, oli naiste sissetuleku kohta käiv tõend ka 1908. aastal üsna vabas vormis kirjutatud lihtne kinnitus, et sissetulekud tõepoolest ei ületa lubatud piiri. Wilhelmine von Ditmari puhul on kinnitus tema sissetulekutest siiski põhjalikum ning on seletatud, miks tema sissetulekud vaatamata tema eelnevale elukutsele õpetajannana ikkagi nõutud piirmäära sisse jäävad.¹⁰⁸ Ühtegi ametlikku ja ühtlustatud vormis vaesustunnistust (*Armutzeugnis*) pole käsitluse all olevate stiftide materjalides säilinud, seega ei saa ka nende põhjal järeldusi teha.

Kuigi asutuste põhimõte oli samasugune, ei rõhutatud Balti kubermangudes kuulumist Vene impeeriumi alamusse ega usku, nagu tehti seda Vene sisekubermangudes. Baltisakslastele iseloomulikult oli tähtis kohalik päritolu. Kuulumine ühte või teise Balti kubermangu aadlimatriklisse (seisuga 1783) tähendas vaikumisi lisaks aadliseisusele ka luteri usu tunnustamist ja saksa rahvusest olemist. Siinsed asutused olid mõeldud rangelt kohalikele, see oli ühendavaks jooneks, erinevalt Peterburis loodud asutustest. Viimastes said kokku inimesed väga erinevatest kubermangudest ja impeeriumi osadest ning ühendavaks oli

---

¹⁰⁶ EAA, f.957 n.1, s.1202 l. 238 (Clara von Nolckeni kiri Saaremaa maanõunike kolleegiumile, 12.11.1907); l. 240 (Allkirjadega kinnitatud ja tõlkega versioon nimekirjast Clara von Nolckeni esivanematest, 07.02.1905); l.242 (Allkirjadega kinnitatud sugupuu, 07.02.1905).

¹⁰⁷ EAA, f.957, n.1, s.1202, l.244 (Atestaat Sophie von Hahni kuuluvuse kohta Saaremaa rüütelkonna aadlimatriklisse, 14.01.1908); l. 247 (Atestaat Wilhelmine von Ditmari kuuluvuse kohta Saaremaa rüütelkonna aadlimatriklisse, 14.01.1908).

¹⁰⁸ EAA, f.957, n.1, s.1202, l. 239 (Sertifikaat Clara von Nolckeni varandusliku seisuga kohta, 11.11.1907); l. 248 (Sertifikaat Wilhelmine von Ditmari varandusliku seisuga kohta, 15.01.1908).

kuulumine ohvitserkonda ja kindlasse kogudusse, seal ei tehtud vahet, millisest kubermangust keegi pärit oli – oluline oli kuulumine Vene alamlusse. Seega sisekubermangudes andis õiguse abile abikaasa (vahel ka isa) (ohvitseri)staatus, Balti kubermangudes oli enamasti tähtis naise sünnipärane kuulumine (seega naise enda, mitte tema mehe staatus).

Baltisakslaste puhul, nagu eelnevalt mainitud, oli aadlidaamidele loodud heategevate asutuste taga eelkõige praktiline vajadus. Kuigi Viljandi Fräuleinstiftis olid ajakiri Inlandi andmetel¹⁰⁹ teatud ajaperioodil kasutusel ordenid ja ka tunnusmärgilised kleidid, paistavad need 20. sajandi esimesteks kümnenditeks taandunud olevat, kuna sellest ajast pärit ettekannetes Fräuleinstifti kohta need puuduvad.¹¹⁰ Tallinnas loodud Marienstifti põhikiri, mis on kinnitatud 1861. aastal, ei näe enam ette ordeneid või eristavaid riideid pidupäevade puhul.¹¹¹ Samuti pole midagi sellist mainitud Oriküla stifti põhikirjas.¹¹² Ka ordeni saamist Oriküla asutuse loomise puhul pole teada, loomiseks raha annetanud titulaarnõuniku Paul Johann Bernhard von Bartholomaei tegi seda enda testamendis, seega ei saanud ta lähtuda endale sekulaarse või sotsiaalse kasu saamisest.

---

¹⁰⁹ „Das Fräuleinstift zu Fellin,“ *Das Inland*, nr 28, 1863 vrg. 423–428.

¹¹⁰ ERA, f.14, n.9, s.1527 l.37-50 (Ettekanded Fräuleinstifti asjas, 1930-ndate keskpaik).

¹¹¹ EAA, f.854, n.1, s.352 (Statuten für das in Reval zu errichtende Asyl für unbemittelte Damen der Estländischen Ritterschaft, Tallinn 1862).

¹¹² *Statut des auf dem Gute Orriküll.*

2. Stiftid Balti kubermangudes ja Eesti Vabariigis

2.1 Stiftide korralduslik ülesehitus

Eestimaal, Saaremaal, Liivimaal oli stiftide juhtimine enamasti väga sarnane.¹¹³ Viljandi Fräuleinstifti puhul oli kõrgeim võim Liivimaa, Oriküla stifti puhul Saaremaa maanõunike kolleegiumi käes. Ka loomata jäänud Marienhausi puhul oleks kõrgeim otsustusvõim olnud Saaremaa maanõunike kolleegiumil. Vaid Tallinna Marienstifti jaoks loodi eraldi kuratoorium. Kuratooriumi liikmed pidid kõik kuuluma Eestimaa rüütelkonda, kuratoorium pidi koosnema kaheteistkümnest liikmest. Kuratoorium valis häälteenamusega presidendi, sekretäri ja varahoidja, kes kuulusid direktoriumisse ning pidid ametit täitma kolm aastat. Kuratooriumi liikme lahkumisel või suremisel valisid ülejäänud liikmed häälteenamusega teise Eestimaa rüütelkonna liikme, keda kuratooriumisse paluda. Kuratoorium pidas igal aastal reeglipärase istungi stifti majas.¹¹⁴ Nii Viljandis asunud, Orikülas asunud kui ka Kuressaarde loomata jäänud Marienhausi stifti puhul valis maanõunike kolleegium stiftile kuraatori, kelle ülesandeks oli stifti üle järelvalvet pidada, maanõunike poolt määratud kodukorra täitmist jälgida, töötajaid palgata (koosseisu pani paika maanõunike kolleegium) ja igal aastal maanõunike kolleegiumile majandusaruanne esitada. Loomata jäänud Marienhausis oleks kuraator pidanud Saaremaa maanõunike kolleegiumile kinnitamiseks esmalt esitama ka asutuse jooksva aasta sissetulekute ja väljaminekute eelarve eelnõu. Maanõunike kolleegiumi kohustus oli stifti esitatud aruanne esmalt Liivimaa kubermangu kubernerile esitada ja tema kaudu pidi see jõudma siseministrini. Vähemalt Oriküla puhul oli Saaremaa maanõunike kolleegiumil kohustus aastaaruanne ka teistele Balti rüütelkondadele teatavaks teha.

Igapäevase juhtimisega tegeles eestseisjanna (*Oberin*) või abtiss (*Aebtissin*). Kuigi asutuste põhikirjades esineb mõlemat nimetust, ei peitunud erineva nimetuse taga erinevaid ülesandeid. Tema kohuseks oli vastutada stifti puhtuse ja korra eest, Marienhausis oleks tema ülesanne olnud vastutada ka raamatupidamise ja asjaajamise eest. Kuraatori kohuseks oli teda kontrollida ja tema tegevuse eest vastutada. Eestseisjanna või abtissi ülesanded määratles täpsemalt asutuse enda kodukord. Oriküla abtissiks valiti alati keegi stifti elanikest. Kui senine abtiss suri, määras kuraator ajutiselt stifti juhiks mõne stifti elaniku, kuni maanõunike kolleegium ametlikult uue abtissi määras. Nii näiteks võis valituks osutunud daam saada

---

¹¹³ EAA, f.854, n.1, s.352 (Statuten für das in Reval zu errichtende Asyl für unbemittelte Damen der Estländischen Ritterschaft, Tallinn 1862); *Statut des auf dem Gute Orriküll*; *Statut des von der Frau Buhl*; ERA, f.14, n.9, s.1527, l. 47–49 (Ettekanne Aadli soost neidude sihtasutuse asjas, 1930. aastate keskpaik).

¹¹⁴ EAA, f.854, n.1, s.352 (Statuten für das in Reval zu errichtende Asyl für unbemittelte Damen der Estländischen Ritterschaft, Tallinn 1862).

sellest aust teada ka ise reisir olles, nagu juhtus Pauline von Bockiga 1880. aasta suvel, kui senine Viljandi Fräuleinstifti abtiss suri.¹¹⁵ Kõik stifti kuulunud daamid olid kohustatud eestseisjanna või abtissi käske täitma, kuid Tallinnas oli neil ka õigus kaevata stifti presidendile, kes süüdistusi või kaebusi kontrollis ja nende kohta lõpliku otsuse pidi langetama. Eestseisjanna võis erandjuhul tagandada ja lahti lasta siis, kui kaks kolmandikku kuratooriumi liikmetest tema vastu hääletas.¹¹⁶ Abtiss või eestseisjanna sai oma kohustuste täitmise eest tasuta majutamise, söögi, teeninduse ning vastavalt stifti majanduslikele oludele ka 300–400 rubla aastas palka.¹¹⁷

---

¹¹⁵ EAA, f.1814, n.1, s.5, l. 7 (Liivimaa maanõunike kolleegiumi nimel kirjutatud kiri Viljandi Fräuleinstifti kuraatorile, 03.07.1880).

¹¹⁶ EAA, f.854, n.1, s.352 (Statuten für das in Reval zu errichtende Asyl für unbemittelte Damen der Estländischen Ritterschaft, Tallinn 1862).

¹¹⁷ ERA, f.14, n.9, s.1527, l. 37 (Ettekanne Aadli soost neidude sihtasutuse asjas, 22.02.1936).

2.2 Stiftide majanduslik korraldus

Stiftide eksistentsi põhiprobleemiks oli nende majandamine. Kuna tegemist ei olnud kasumit tootvate institutsioonidega, olid eelarved täpselt planeeritud ning iga rahaühik loetud. Tallinnas asunud Marienstifti kuraatori sõnade järgi: “Die Einnahmen des Marienstiftes reichen knapp zur Bestreitung der Immobiliensteuer, Assekuranz, diverser Gagen, kleinerer Hausremonten und der auf das bescheidenste Mass hinabgedrückten Haushaltungsausgaben.”¹¹⁸ Marienhausi loomisele saigi saatuslikuks fakt, et stifti loomise majanduslikku poolt revideerinud komisjon leidis, et põhikapital pole piisav, et Marienhausi rajada saaks. Kuigi stifti jaoks oleks annetatud ka maja, oleks annetatud maja remont võtnud põhikapitalist suure osa. Marienhausi põhikapitali küll suurendati annetaja poolt, kuid sellegipoolest poleks põhikapitali pealt tulevad intressid olnud piisavad, et vajalikul määral toetada loodava institutsiooni igapäevaseid vajadusi ka koos hoolealuste iga-aastaste maksetega.¹¹⁹ Majanduslikult toimivad stiftid said toetuda lisaks põhikapitalile ka mõisamajandile. Viljandis asuva stifti pidamiseks oli Paul I andnud enda 1797. aasta käsukirjaga Koonga mõisa Pärnumaal ja Kuressaare mõisa Viljandimaal¹²⁰, Oriküla stift sai sissetuleku Oriküla mõisast. Sissetulekud mõisast võimaldasid Oriküla institutsioonil pidada vastuvõetud hoolealuseid tasuta ülal, Marienhausi puhul oleksid hoolealused pidanud maksma kolm korda aastas 200 rubla. Seejuures rõhutab mõisa majanduslikku tähtsust fakt, et kahe asutuse põhikapitalide vahe ei olnud ülisuur – Oriküla stiftil 60 000 ja Marienhausil 46 000, kuid viimane jäi loomata.¹²¹

Tallinnas asunud Marienstift mõisa ei omanud, mistõttu oli ta ka sagedases rahahädas. Stift võttis ametlikult sisse astunud daamide käest sisseastumisel 500 rubla ja kaks korda aastas kostiraha. Lisaks ametlikele hoolealustele elasid institutsioonis ka pensionärid (*Pensionärinnen*), kes pidid oma elamise eest kostiraha ehk *Kostgeld*'i maksma.¹²² Lisaks stiftis alaliselt elanud pensionäridele elas seal suve jooksul rohkem pensionäre, kes kasutasid stifti ametlike hoolealuste tube sel ajal, kui viimased reisisid. Lisaks daamide poolt jooksvalt makstud summadele kogunes stiftile ajapikku kapital ka nende daamide tehtud sissemaksetest

---

¹¹⁸ EAA, f.854, n.2 s.2872 (Stifti kuraatori parun Richard von Rosenilt seletuskiri Eestimaa rüütelkonna peamehele, 18.12.1902).

¹¹⁹ EAA, f.1730, n.1 s.156 (Komisjoni raport sihtasutuse Marienhaus asutamise asjus, 21.08.1910).

¹²⁰ ERA, f.14, n.9, s.1527, l. 37 (Ettekanne Aadli soost neidude sihtasutuse asjas, 22.02.1936).

¹²¹ *Statut des von der Frau Buhl; Statut des auf dem Gute Orrikiüll.*

¹²² EAA, f.854, n.1, s.352 (Statuten für das in Reval zu errichtende Asyl für unbemittelte Damen der Estländischen Ritterschaft, Tallinn 1862).

(*Kapitaleinzahlung*), kes stiftis surnud olid ja kelle sissemaksed põhikirja järgi seetõttu stiftile kuulusid (daami lahkumisel või stiftist eemaldamisel oli tal õigus see tagasi saada).¹²³

Peale daamide makstava raha sai stift raha ka kapitali intresside pealt, mis oli paigutatud erinevate pant- ja võlakirjade alla. Erinevalt eelnevalt mainitud institutsioonidest üüris Tallinna Marienstift ka enda kõrvalhoonet välja, millest tuli igal aastal korralik sissetulek. Sellegipoolest oli Tallinna Marienstiftil iga-aastaselt vaja rüütelkonna toetust, ilma milleta poleks toime tulnud. Rüütelkonna toetus oli algselt 200 rubla, üldise elukalliduse tõustes tõsteti seda stifti palumise peale järk-järgult 500 rublani. Kuigi stift arvestas pärast esimest korda iga aasta toetusega, tuli stifti kuraatoril iga kord selle saamiseks eraldi rüütelkonnale põhjendus kirjutada, mille juurde ka stifti eelarve tuli lisada. Rüütelkond kinnitas toetuse järgmise maapäevani ehk korraga kolmeks aastaks.¹²⁴

Üks stiftide sissetulekuallikatest olid annetused. Kuna tegemist oli heategeva asutusega, oli annetuste saamine ka tavapärane, see oli ka põhikirjadesse sisse kirjutatud: „Zu dem Grundkapitale werden hinzugeschlagen: c) Solche Schenkungen, welche nach der Bestimmung der Darbringer, denselben Zweck, wie das Grundkapital, zu erfüllen haben.“¹²⁵ Annetus võis olla anonüümne – Viljandi Fräuleinstiftile tehti mitu aastat järjest 250 rubla suurune annetus anonüümselt ja kindlate juhisteta, millele seda täpselt kulutama peaks.¹²⁶ Samas tehti annetusi ka testamentide kaudu – samamoodi nagu stifti rajamiseks – krahvinna Sievers-Rasick annetas spetsiaalselt stifti eestseisjanna kulude katmiseks 2000 rubla. Selle summa pealt saadavad intressid moodustasid küll ainult kolmandiku eestseisjanna tegelikust palgast (täpsemalt 97 rubla ja 50 kopikat 300 rublast), kuid arvestades stifti üldisi sissetulekuid, oli see siiski märgatav summa.¹²⁷ Annetuste tingimuseks võis olla ka šokolaadi pakkumine stifti hoolealustele. Parun Waldemar Uexküll annetas oma ema mälestuseks¹²⁸, 10 000 rubla stiftile tingimusel, et 7. juunil¹²⁹ kõik stiftis kohalolevad daamid šokolaadi ja kooki saaksid ning need daamid, kes kohal ei viibi, saaksid selle eest kompensatsiooni. Selle tarbeks oli parun enda sõnade järgi juba ka üldsummast 50 rubla eraldanud.¹³⁰

¹²³ EAA, f.854, n.2, s.2872, l.13 (Stifti kuraatori poolt Eestimaa rüütelkonna peamehele kirjutatud kirja juures olnud eelarve ülevaade, 08.12.1907).

¹²⁴ EAA, f.854, n.2, s.2872 (Stifti kuraatori ja Eestimaa rüütelkonna peamehe kirjavahetus).

¹²⁵ *Statut des auf dem Gute Orriküll.*

¹²⁶ EAA, f.1814, n.1, s.6 (Tulude ja kulude aruanded 1865–1877).

¹²⁷ EAA, f.854, n.2, s.2872, l.13 (Stifti kuraatori poolt Eestimaa rüütelkonna peamehele kirjutatud kirja juures olnud eelarve ülevaade, 08.12.1907).

¹²⁸ Paruni ema Natalie ei elanud ise stiftis, kuid paruni väitel tundis alati suurt huvi stifti käekäigu vastu.

¹²⁹ Ilmselt on mõeldud 7. juunit 1914, kuna paruni annetust selgitav kiri on pärit 1913. aasta augustist.

¹³⁰ EAA, f.854, n.2 s.2872 (Parun Waldemar Uexkülli kiri Eesti rüütelkonna peamehele Tallinnas, 15.08.1913).

Kuna heategeva institutsioonina stiftid ise midagi ei teeninud, siis oli stifti kuratooriumi, kuraatoriga eesotsas, ülesanne vastutada raha õige paigutamise eest, et põhikapitalilt ja sellele lisaks saadud summade intressidest stiftile jooksvat sissetulekut saada. Tavaliselt usaldati suuremaid panku ja riigi võlakirju. Oriküla stifti põhikirjas oli täpselt ära märgitud, kuidas põhiline osa kapitalist tuleb paigutada, et see ennast taastoodaks ja piisavalt stifti edasist käekäiku kindlustaks. Nii tuli kaks protsenti põhikapitalist (60 000 rublast) ja teistest lisanduvatest sissetulekutest nii kaua põhikapitalile lisada, kuni see on tõusnud 100 000 rublani. Sellest hetkest alates võis lisada kõik säästud ja 100 000 rubla suuruse põhikapitali intressidest ühe protsendi põhikapitalile juurde seni kuni põhikapital on kasvanud 200 000 rublani. Alles seejärel võis kõik sissetulekud ja säästud stifti ülalpidamiseks võtta. Täpselt oli ka ära määratud, et raha pidi olema paigutatud riigi või riigi poolt garanteeritud väärtpaberitesse või Liivimaa aadli Maakrediidi Seltsi pantkirjadesse.¹³¹

Rohkem vabadust ning ühtlasi ka vastutust oli Tallinna Marienstifti kuratooriumil, kellel puudus selline suur põhikapital, nagu seda oli Oriküla stiftil. Marienstifti kuratooriumi jaoks oli põhikapitaliks stiftis surnud daamide sissemaksed, mis põhikirja järgi stiftile olid jäänud. Seega oli nende põhikapital märksa väiksem kui Orikülal. 1. märtsil 1910 oli see põhikapital 20 417 rubla ja 50 kopikat ehk ligikaudu kolm korda väiksem kui Oriküla esialgne põhikapital. Lisaks sellele olid ka annetused ning väljaminekutest ülejäävad sissetulekud, millest kogunes reservkapital, mis oli mõeldud katma erinevaid puudujääke ja eriti suuri ühekordseid kulutusi. Mõlemad kapitalid olid jagatud erinevateks investeringuteks.

Sedamööda, kuidas Marienstifti põhikapital suurenes, suurenesid ka sellelt saadavad intressid, kuid ka pensionäridelt saadav raha ei teinud tasa üldist elukalliduse tõusu, mistõttu oli rüütelkonnalt toetuse küsimine hädavajalik ja mõistetav. Lisaks üldisele elukallidusele tuli arvestada ka suuremate väljaminekutega nagu remont, mis stiftidele nende piiratud võimaluste juures probleeme tekitas. Kui Viljandi Fräuleinstifti maja verandal oli lastud 1921. aastaks jõuda väga viletsasse seisukorda,¹³² siis Marienstifti hoonete remondiga tegeleti juba sajandi alguses. 1902. aastast alates paluti rüütelkonna iga-aastast toetust just selles kontekstis, et stiftihoone katuse väljavahetamist enam edasi ei saa lükata, kuna vastasel korral see oleks liigselt hoonet kahjustanud. Kuna Marienstifti enda rahalised varud olid väga napid, aga

---

¹³¹ *Statut des auf dem Gute Orriküll*, §9.

¹³² ERA, f.14, n.9, s.1527 l. 7–8 (Ärakiri ära kirjast, varjupaiga varade ülevõtmisest Töö- ja Hoolekandeministeeriumi poolt, 26.09.1924).

katuse välja vahetamine pidi kindlasti mitte vähem kui 3000 rubla maksma minema, võeti selleks laenu ning rüütelkonnalt taotleti toetust laenuintresside maksmiseks.¹³³

Lisaks remondile kulus raha igapäevasele majandamisele – küttele, valgustusele, kindlustusele, pesupesemise eest tasumisele, arstivisiitide eest tasumisele ja ravimitele, samuti tasud kinnisvara eest ning igakuine tasu praostile. Lisaks igakuiselt kulus raha stiftis töötajate palkadeks ja eestseisjanna või abtissi palgaks. Iga kuu tuli ka teatud summa säästa, nagu oli põhikirja järgi ette nähtud.¹³⁴ Stiftide töötajate arv oli väike, Marienhausi dokumentide järgi oleks seal lisaks eestseisjannale palgal olnud üks kokk, üks õde, kaks teenijat ning kojamees.¹³⁵ Kuigi Tallinna Marienstifti töötajate arvu pole kindlalt teada, kuna majandusaruandes on nende palgaraha ühe summana märgitud, võib eeldada, et see ei olnud suurem, pigem väiksem. Võrreldes eestseisjannaga, said töötajad märksa väiksemat palka, kuigi see võis väiksel määral tänu boonustele varieeruda, samas kui eestseisjanna palk püsis stabiilsena (seda tõsteti 100 rubla võrra, et tõusnud hinnatasemele vastata).¹³⁶

Lisaks töötajatele tuli osadel stiftidel maksta ka hoolealustele daamidele – nagu oli sätestatud nende põhikirjas. Viljandi Fräuleinstiftis elanud daamid said iga-aastaselt 80 rubla riiete muretsemiseks.¹³⁷ Samuti tuli Viljandi Fräuleinstiftil maksta stiftist lahkunud daamidele nende sissemakse tagasi. Seda ei tehtud korraga, vaid iga kuu kindla summa ulatuses.¹³⁸

Stiftide majanduslikku olukorda kõigutas ka hoolealuste arv – 1907. aastal oli asutuses kuraatori andmetel 22 daami, kellest üks oli pensionärina arvel (ehk maksis oma ülalpidamise eest rohkem kui teised),¹³⁹ aastal 1910 on samuti 22 daami, kellest tol hetkel kaks olid pensionärina vastu võetud,¹⁴⁰ 1913. aastal aga oli asutuses 14 stiftidaami ning 5 tuba seisis tühjana, seega ka pensionäre polnud. Seetõttu olid ka sissetulekud väiksemad – 1910/1911 oli see langenud 6969 rubla ja 73 kopika peale, kui 1909/1910 oli olnud 8040 rubla 91 kopikat, 1912/1913 oli stifti aastane sissetulek 7016 rubla ja 59 kopikat. Nagu tuleb välja kuraatori

---

¹³³ EAA, f.854, n.2, s.2872, l.1 (Kiri rüütelkonna peamehele parun Budbergile, parun Richard von Rosenilt, 18.12.1902).

¹³⁴ EAA, f.854, n.2, s.2872, l. 13 (Stifti kuraatori poolt Eestimaa rüütelkonna peamehele kirjutatud kirja juures olnud eelarve ülevaade, 08.12.1907).

¹³⁵ EAA, f.1730, n.1, s.156 (Komisjoni raport sihtasutuse Marienhaus asutamise asjus, 21.08.1910).

¹³⁶ EAA, f.854, n.2, s.2872 (Erinevate aastate aruanded rüütelkonna peamehele kirjutatud kirjades). Näiteks 1. märtsist 1910 kuni 1. märtsini 1911 olid teenindajate palgad kokku 791 rubla ja 20 kopikat, eestseisjanna palk 400 rubla kuus. l. 33–35 Kuratooriumi presidendi kiri Eestimaa rüütelkonna peamehele 5.11.1913.

¹³⁷ ERA, f.14, n.9, s.1527, l. 47–49 (Ettekanne Aadli soost neidude sihtasutuse asjas, 1930. aastate keskpaik).

¹³⁸ EAA, f.1814, n.1, s.6. (Viljandi Aadlipiigade Kodu, Tulude ja kulude aruanded 1865–1877).

¹³⁹ EAA, f.854, n.2, s.2872, l. 13 (Stifti kuraatori poolt Eestimaa rüütelkonna peamehele kirjutatud kirja juures olnud eelarve ülevaade, 08.12.1907).

¹⁴⁰ EAA, f.854, n.2, s.2872 l. 24 (Stifti kuraatori poolt Eestimaa rüütelkonna peamehele kirjutatud kirja juures olnud eelarve ülevaade, 08.11.1910).

kirjast, siis vaatamata rüütelkonnapoolse toetuse tõstmisele 1911. aastal, olid sissetuleku summad jäänud viimase kolme aasta jooksul peaaegu samale tasemele. Enamik väljaminekutest (välja arvatud kulutused toidule, mis olid vähenenud stiftidaamide arvu tõttu) olid sellele vaatamata üldise kallinemise tõttu tõusvas tendentsis. Suurim kulutus tuli remondi peale aastal 1911/12 hädavajalikust suvemaja kapitaalremondist.¹⁴¹

---

¹⁴¹ EAA, f.854, n.2, s.2872, l. 33–35 (Stifti kuraatori poolt Eestimaa rüütelkonna peamehele kirjutatud kirja juures olnud eelarve ülevaade, 05.11.1913).

2.3 Asutuste igapäevaelu

Stiftis elavate naiste igapäevaelu reglementeeritus olenes ajastust ja naiste vanusest, nõuetele vastata tuli juba asutusse saamiseks, kuna vastuvõtueglitest peeti üldjuhul rangelt kinni. Näiteks 1848. aastal alanud kirjavahetus Sophie Emilie von Nolckeni vastuvõtmise üle Viljandi Fräuleinstifti vältas kuid, kuna von Nolckenite suguvõsa ei olnud Liivimaa rüütelkonna matriklisse sisse kantud mitte 1783. aastast, vaid alles 1797. aastast, mistõttu Sophie Emilie ametlikult põhikirja järgi ei sobinud kandidaadiks. Tema isa protestis selle vastu. Liivimaa ja Saaremaa rüütelkonnad jõudsid pärast kirjavahetust kokkuleppele, et kuna Liivimaa rüütelkonnast ei ole teisi sobivaid soovi avaldanud kandidaate, siis võib Sophie Emiliele erandi teha, ning ta võeti vastu.¹⁴² Liivimaal ja Saaremaal tuli stifti koha saamiseks esmalt ise rüütelkonnale avaldada kirja teel soovi asutusse astumiseks. Soovile lisati juurde tõestus sissetuleku kohta ja tõestus aadlimatriklisse kuulumise kohta. Viljandi Fräuleinstifti astumise kohta langetas otsuse Liivimaa maanõunike kolleegium, Oriküla asutusse saamise üle otsustas iga rüütelkonna maapäev.¹⁴³ Eestimaa daamidil tuli esmalt soovi avaldada stiftile ning kirjutada stifti eestseisjannale, kes teavitas sellest Marienstifti presidenti. President edastas soovi omakorda kuratooriumile, kes enamushääletusega otsustas naise vastuvõtmise.¹⁴⁴

Kui Peterburis aadlidaamidele loodud asutuse puhul oli juba selgelt põhikirjas kindel ajavahemik, mille jooksul tuli aadlikest leskedel üle kinnitada, et nad soovivad seda kohta, mis neile on võimaldatud,¹⁴⁵ siis Liivimaa ja Eestimaa ning Saaremaa asutuste põhikirjades eraldi reeglit naisepoolse kinnituskirja kohta polnud. Nagu eelnevalt toodud näide Sophie Emilie von Nolckeni kohta näitas, siis ei olnud Eesti- ja Liivimaal ka naistele loodud kohad stiftides nii loetud, ning oli võimalus võtta vastu ka neid naisi, kelle puhul tuli mõne reegli puhul erand teha.

Lisaks seisuslike ja majanduslike nõudmiste täitmisele pidi naine vastama ka tervislikele ja moraalsetele nõudmistele, mõningad piirangud olid ka vanusele. Tallinnas loodud Marienstifti

---

¹⁴² EAA, f.957, n.1, s.1184, l.1–11 (Kirjavahetus B. von Nolckeni, Saaremaa ja Liivimaa maanõunike kolleegiumi vahel, 21.11.1848–21.06.1849).

¹⁴³ ERA, f.14, n.9, s.1527, l. 47–49 (Ettekanne Aadli soost neidude sihtasutuse asjas, 1930. aastate keskpaik). *Statut des auf dem Gute Orrikiüll*, §4.

¹⁴⁴ EAA, f.854, n.1, s.352 (Statuten für das in Reval zu errichtende Asyl für unbemittelte Damen der Estländischen Ritterschaft, §9 Tallinn 1862).

¹⁴⁵ EAA, f.854, n.2 s.2885 (Akte betreffend das Asyl für die armen adeligen Witwen in Petrograd, Statuut, §15 1915).

sissesäämisseks tuli olla täisealine ehk vähemalt 18 aastat vana¹⁴⁶, Orikäla stifti vastu võtmiseks vähemalt 40 aastat vana. Viimase põhikirjas on öeldud, et juhul kui naine on töövõimetu, ei tule tema vanus arvesse. Samasuguse põhimõtte alusel töövõimetusse kohta pidi naise vastu võetama ka Marienstifti. Põhikirja järgi oli nõutud, et sisseastuja oleks enne arstlikult läbi vaadatud. Asutuste põhikirjades on rõhutatud, et vastu ei võeta tõsiste haigustega (põhiliselt peeti selle all silmas epilepsiat ning vaimuhaigusi) ja krooniliste nakkavate haigustega naise.¹⁴⁷ Neid haigusi peeti väga tõsisteks ning ohtlikeks teistele kaashoolealustele, samuti oleksid taoliste haiguste põdejad vajanud eraldi hoolt ja nende haigus oleks seganud teisi hoolealuseid. Marienhausi põhikirjas on ära määratud ka nuhtlusseadustikus olevad paragrahvid, mille vastu eksides samuti stiftist välja oleks heidetud.¹⁴⁸ Kuigi Orikäla stifti põhikirjas sellist reeglit ei olnud, võib eeldada, et nuhtlusseadustiku vastu eksimist loeti samuti moraalnõuete vastu eksimiseks ja hoolealuse üleastumine ka maanõunike kolleegiumis arutlusele tuli.

Marienhausi põhikiri reglementeerib täpsemalt, et institutsioon ei võta vastu naise, kes on kohtu poolt mõistetud otsusega seisulikum õigused kaotanud või need on piiratud. Pool sajandit varem loodud Tallinna Marienstifti põhikiri ei maini küll moraalseid üleastumisi ega seisuõiguste kaotamist, kuid institutsioonist eemaldamise õigus on sellele vaatamata.

Kui naine oli vastu võetud, siis olenevalt institutsiooni varalisest seisust, võis majutus ja toit olla talle tasuta ning ta võis saada ka mõningase summa muudeks kulutusteks, nagu oli võimaldatud Orikäla stiftis.¹⁴⁹ Enamikes paikades tuli tal tasuta sisseastumismaks ja sõlmida leping nii kostiraha kui stifti reeglitele allumise kohta. Sisseastumismaks võis olla paika pandud kindla summana, kostiraha suurus, mida maksti paar või kolm korda aastas, võis varieeruda sõltuvalt üldisest elukallidusest. Kuna tegemist oli heategevate institutsioonidega, mille eesmärk ei olnud kasumit teenida vaid eelkõige pakkuda peavarju ja hoolitsust, siis tihti oli võimalik kas sisseastumisraha või kostiraha suurus vastavalt daami sissetulekutele ja varale vähendada.¹⁵⁰ Marienhausi puhul poleks elanikud pidanud sisse astumise eest midagi maksma, küll aga kolm korda aastas 200 rubla. Nagu Tallinna Marienstifti puhul, nii oleks ka

---

¹⁴⁶ EAA, f.854, n.1, s.352 (Statuten für das in Reval zu errichtende Asyl für unbemittelte Damen der Estländischen Ritterschaft, §9, Tallinn 1862).

¹⁴⁷ *Statut des auf dem Gute Orrikäll, §2.; Statut des von der Frau Buhl, §5.*

¹⁴⁸ *Statut des von der Frau Buhl, §5–7.*

¹⁴⁹ *Statut des auf dem Gute Orrikäll, §5.*

¹⁵⁰ EAA, f.854, n.1, s.352 (Statuten für das in Reval zu errichtende Asyl für unbemittelte Damen der Estländischen Ritterschaft, §10–13, Tallinn 1862).

Marienhauasis seda maksu võidud vähendada või ka täiesti ära jätta, kui naise sissetulekuid oleks peetud liiga nappideks.¹⁵¹

Sisse astunud naistel tuli alluda stifti kodukorrale, mis enamasti olid koostatud stifti kuraatori poolt ning kinnitatud maanõukogu poolt.¹⁵² Kodukorra täitmise eest vastutas abtiss (*Aebtissin*) või eestseisjanna (*Priorin*). Kuna algselt olid stiftid välja arendatud naisordude ja kloostrite põhimõttel, oli 19. sajandil veel mõned reeglid ja kombes, mis sellele viitavad. Inlandi ajakiri mainib, et Viljandi Fräuleinstifti kuuluvatele naistele oli pidulikeks sündmusteks (näiteks ballidel) ette nähtud eristav valge kleit.¹⁵³

Fräuleinstifti puhul on lisaks eristava kleidi kandmise reeglile teada ka eristava märgi kandmist. Märk koosnes kaheksanurksest ristist ja paelast, mis oli ette nähtud nii abtissile, tavaliiikmeile, maksvatele pensionäridele kui ka vastuvõetud (*Exspectantinnen*), kuid mitte veel stiftis elavatele naistele. Risti välimuse kohta on vastakaid andmeid. See võis olla nii helesinise emailiga rist, mille pael oli oranž ja mustade äärtega, kui roheline, kuldsete äärtega rist, mille keskel oli valitseva monarhi nimetäht ning mille pael oli oranž, kuid punaste kantidega.¹⁵⁴

Ka Oriküla esialgses põhikirja versioonis on paragrahvid 17 ja 18, millest esimene sätestas samuti stiftile omase märgi kandmise kohustuse ning teine määras ära, et tuleb väljaspool stifti olevatel üritustel kanda kindlat riietust, mille järgi saaks liikmeid eristada (sarnaselt ordule, nagu ka reegel ise viitab). Oriküla märk pidi olema sinine emailiga nelinurkne rist, millel keskel valgel taustal tähed D. W. G. B. E. (De Wort Gottes blifft ewig, Jesaja 40: 8; eesti keeles "Jumala sõna püsib igavesti" – Saaremaa rüütelkonna deviis, mis oli kasutusel pitserite peal 1525. aastast.¹⁵⁵).¹⁵⁶ Need paragrahvid hilisemas, 1912. aasta versioonis puuduvad. 20. sajandi algul ei peetud sellist eristamist ilmselt vajalikuks. Tähelepanuväärne on siinkohal sarnasus eelmises lõigus mainitud Fräuleinstifti märgiga. Tegemist oli 19. sajandil levinud kindlate mallide järgi tehtud märkidega, keisri poolt jagatavatest ordenitest saadud eeskuju on kohe märgata.

¹⁵¹ *Statut des von der Frau Buhl*, §6.

¹⁵² *Ibid.* §8; *Statut des auf dem Gute Orriküll*, §7.

¹⁵³ „Das Fräuleinstift zu Fellin,“ *Das Inland*, nr 28, 1863, vrg. 423-428.

¹⁵⁴ *Ibid.*

¹⁵⁵ Baltisaksa rüütelkondade kodulehekül [http://www.baltische-ritterschaften-de.de/ritterschaften/oesel] (vaadatud 10.05.2014).

¹⁵⁶ EAA, f.957, n.1, s.1202, l. 5-10 (Akte betreffend das Adelige Fräuleinstift in Orriküll.) (Põhikirja varasem käekirjaline versioon).

Lisaks märgi kandmisele muutusid ka muud tavad. Abtissi või eestseisja vastutus varasemal ajaperioodil (19. sajandil) oli mõeldud rohkemaks kui heakorra eest seisjaks või igapäevase majapidamise eest juhtimiseks. Viljandi Fräuleinstiftis oli kuni 19. sajandi lõpuni ka noori naisi, nende harimisele tuli tähelepanu pöörata. Sellest aimdub ka otsene saksa stiftide eeskujuga. Neiud pidid igapäevaselt, hommikul ja õhtul abtissi toas ja tema järelvalve all käima koos palvetamas ja laulmas kirikulaule, samuti lugema usulise suunitlusega kirjandust¹⁵⁷. Loomulik osa elust oli igapäevane kirikuskäimine ja osavõtt kõikvõimalikest kiriklikest pühadest. Abtissil pidi olema selge ülevaade asutuse hoolealuste elust ja tegemistest, et olla kindel nende vooruslikkuses. Kui keegi eksis moraalinoüete vastu, tuli abtissil sellest maanõunike kolleegiumile ette kanda.¹⁵⁸ Küll aga näitab *Hausordnungi* esialgse ja parandatud versiooni võrdlemine, et 20. sajandil ei peetud enam vajalikuks, et abtiss vastutaks selle eest, et kõik hoolealused hommikupalvusest osa võtaksid – esialgu oli see olnud kohustuslik ning puududa oleks võinud vaid abtissi loal.

Oriküla kodukord (*Hausordnung*) annab aimu põhiliselt naiste söömisaegadest. Oriküla asutuses algas päev kella kaheksa ja üheksa vahel hommikul tee, kakao, kohvi ja võileibadega, millele järgnes hommikupalvus abtissi või tema asendaja juhtimisel. Kella üheteistkümne ja kaheteistkümne vahel serveeriti neile külma hommikusööki. Kella kahe ajal pakuti lõunat, mis tavapäevadel koosnes kahest käigust, püha- ja pidupäevadel kolmest käigust. Kella viie paiku serveeriti uuesti teed, kohvi, kakao ja võileibu. Kella kaheksa ajal õhtul võis lisaks piimale ja võileibadele saada ka külmi lihalõike või mõnda sooja toitu. Kella kümne ajal oli õhtupalvus. Voodihaigetele hoolealustele serveeriti toit nende tuppa.¹⁵⁹

Külalistest tuli abtissile ette teatada, sellisel juhul oli võimalik arvestada ka nendega söögikordade ajal. Ilma ette teatamata külaliste puhul tuli hoolealusel endal mõelda külalise kostitamise peale.¹⁶⁰

Igal hoolealusel oli aastas õigus neljanädalasele puhkusele asutusest eemal. Eelnevalt tuli sellest soovist teavitada abtissi, kes informeeris sellest omakorda kuraatorit. Pikemaajaliste või sellele neljale nädalale lisaks tulevatel eemalviibimistel tuli kirjutada palve- ja põhjenduskiri kuraatorile maanõunike kolleegiumile kinnitamiseks. Samamoodi ei olnud

---

¹⁵⁷ „Das Fräuleinstift zu Fellin,“ *Das Inland*, nr 28, 1863, vrg. 423–428.

¹⁵⁸ Ibid.

¹⁵⁹ EAA, f.957 n.1 s.1203, l.120–121 (Hausordnung für das Bartholomaeische Adlige Frauleinstift Orriküll bestätigt vom Oeselschen Landrats-Kollegium d. 22.02.1910).

¹⁶⁰ EAA, f.957 n.1 s.1203, l.120–121 (Hausordnung für das Bartholomaeische Adlige Frauleinstift Orriküll bestätigt vom Oeselschen Landrats-Kollegium d. 22.02.1910).

abtissil ilma ette teatamata õigust viibida asutusest eemal kauem kui 24 tundi. Ka tema neljanädalane puhkus tuli kõigepealt kooskõlastada kuraatori ja maanõunike kolleegiumiga.¹⁶¹

Ka etteteatamata kauem haiglas viibimine oli juba rikkumine, mida tuli kolleegiumile põhjendada. Näiteks Caroline von Stromberg oli enda viibimise haiglas silmade ravimiseks algselt kuraatori ja kirjalikult ka kolleegiumiga kokku leppinud. Sellegipoolest sai ta noomituse osaliseks, kui ei olnud ilmunud õigeaks ajaks tagasi stifti. Stromberg pidi saatma seletuskirja, miks ei olnud ta saanud tagasi pöörduda. Lisaks saatis ka talle operatsiooni teinud arst omalt poolt kinnituse, et naine tõesti ei saanud liikuda ega ka kirja kirjutada pärast operatsiooni, et paluda ajapikendust.¹⁶²

Kuna asutustest on peale põhikirjade järel veel põhiliselt ametlikud dokumendid, siis on igapäevasest olmelisest poolest teateid napimalt. Igapäevane elu ei olnud luksuslik, naised elasid eeldatavalt ühe- ja kahekaupa tubades.¹⁶³ Kuigi Oriküla asutuse jaoks ehitati uus hoone, oli seal pidevalt vaja teha parandustöid.¹⁶⁴ Inlandi artikkel Viljandi Fräuleinstiftist räägib 1863. aastal hoonetest kiitvas toonis,¹⁶⁵ kuid kui töö- ja hoolekandeministeerium 13. juunil 1921 Fräuleinstifti varad üle võttis, on vastavates dokumentides märgitud, et elumaja oli keskmises seisukorras, veranda aga „väga viletsas“¹⁶⁶. Kõrvalehitised olid samuti erinevas seisukorras.

Teenrite arv asutustes ei olnud suur. Marienhausi asutamist puudutavatest dokumentidest on teada, milliseid töötajaid asutusse oleks selle avamise puhul palgatud¹⁶⁷. Juhatajaks oleks olnud vanemõde (*Oberin*), tema alluvuses oleks töötanud veel üks õde, kaks teenijannat ja kojamees. Komisjoni aruande kohaselt võiks selline töötajate koosseis olla kuue hoolitsetava puhul. Tallinna Marienstiftis oli 1930. aastate keskpaigas 30 hoolealuse peale ainult viis teenijat ning kojamees.¹⁶⁸ Teenijate arvu vähesusest Viljandi Fräuleinstiftis annab

---

¹⁶¹ EAA, f.957 n.1 s.1203, l.120-121 (Hausordnung für das Bartholomaeische Adlige Frauleinstift Orriküll bestätigt vom Oeselschen Landrats-Kollegium d. 22.02.1910).

¹⁶² EAA, f.957 n.1 s.1203, l. 66-69 (Caroline Strombergi ja tema arsti kirjad Saaremaa maanõunike kolleegiumile, 21.09.1909).

¹⁶³ TLA, f.137, n.1, s.186, l.37 (Tallinna Warjupaik „Mariatihwt“i põhikirjad, aruanded ja revideerimise aktid ühes vastava kirjavahetusega, Küsimusleht 1930. aastate keskpaik) Asutuses oli sel ajal 30 naist, nende kasutuses oli 26 tuba.

¹⁶⁴ EAA, f.957 n.1 s.1203 (Erinevad arved parandustööde kohta terves säilikus).

¹⁶⁵ „Das Fräuleinstift zu Fellin,“ *Das Inland*, nr 28, 1863, vrg. 423-428.

¹⁶⁶ ERA, f.14, n.9, s.1527, l. 3 (Vara ülevõtmise akt, 13.06.1921).

¹⁶⁷ EAA, f.1730, n.1 s.156 (Komisjoni raport sihtasutuse Marienhaus asutamise asjus, 21.08.1910).

¹⁶⁸ TLA, f.137, n.1, s.186, l. 37 (Tallinna Warjupaik „Mariatihwt“i põhikirjad, aruanded ja revideerimise aktid ühes vastava kirjavahetusega, Küsimusleht, 1930. aastate keskpaik).

aimu kiri 1882. aastast, kus tuleb välja, et Charlotta Bock pidi selleks ajaks, kui ta haige oli, endale eraldi lisateenija palkama.¹⁶⁹

Ka teenrite ja hoolealuste suhted olid kodukorraga paika pandud. Hoolealused ei tohtinud teha rahalisi kingitusi otse teenijatele. Raha võis annetada ainult abtissi vahendusel, mis tähendas, et asutuses oli üles seatud kogumiskast. Selle sisu jagas abtiss enda äranägemise järgi vahel neli, vahel kaks korda aastas. Kinnisvara võis teenijatele kinkida ainult kuraatori ja abtissi loal. Hoolealuse kingitud kinnisvara, mis polnud saanud abtissi ja kuraatori luba, tõi kaasa töötaja teenistusest vabastamise.¹⁷⁰

---

¹⁶⁹ EAA, f.1814, n.1 s.5, l.24 (Kiri Liivimaa maanõunike kolleegiumile, 09.01.1882).

¹⁷⁰ EAA, f.957 n.1 s.1203, l.120-121 (Hausordnung für das Bartholomaeische Adlige Frauleinstift Orriküll bestätigt vom Oeselschen Landrats-Kollegium d. 22.02.1910).

2.4 Stiftide tähtsus baltisaksa ühiskonnas

Ühiskondlikku vajadust stiftide loomise järele illustreerivad nii kaasaegsete tunnistused aadlisoost vallaliste naiste suurest osakaalust Balti kubermangudes kui ka otsene statistika. Üldisemas plaanis baltisakslased kui elanikkonna grupp vähenes ja vananes. Kui 18. sajandi alguses sündis baltisaksa aadliperes keskmiselt 7,9 last, siis 19. sajandi teisel poolel pea poole vähem – 4,5 last. Lisaks sellele tuleb arvestada ka, et nendest lastest suri pea neljandik, enne kui nad said täiskasvanuks. 20. eluaastani elas baltisaksa aadliperes 19. sajandil keskmiselt 3,7 last.¹⁷¹ Kui laste arv langes, siis keskmine eluiga 19. sajandil tõusis, nagu kinnitab iga demograafiat puudutav üldteos. Mathias Mesenhölli kogutud andmete põhjal tõusis Kuramaa rüütelkonda kuulunud meeste oodatav eluiga 18. sajandi keskpaigas (1751–1775) sündinute 58,8 aastast 60,1 aasta peale 19. sajandi esimesel veerandil (ajavahemiku 1800–1825 puhul mõjutab eluiga ka 1812. aasta Vene-Prantsuse sõda). Kuramaa rüütelkonda sündinud naiste oodatav eluiga kasvas samal ajavahemikul 58,1 aastalt 63,9 aastani.¹⁷²

Välismaalased nagu Aurelio Buddeus ja Johann Christoph Petri olid hämmingus suurest hulgast vallalistest inimestest Balti kubermangudes – vallaliste osakaal oli märksa suurem kui Saksamaal.¹⁷³ J. C. Petri tõi eraldi välja naiste suure hulga, kes on ükski, kuna paljud mehed teenivad sõjaväes, mida baltisakslased väga tihti ei pidanud sobilikuks karjääriks oma väimehe kandidaadile.¹⁷⁴ Kohalike baltisakslaste silmis ei tundunud see veider, pigem nähti seda igapäevase paratamatusena. Camilla von Stackelberg mainib enda mälestustes mitut vallalist peretuttavat. Ka kolm tema tädidest olid vallalised.¹⁷⁵ Ka kõik ühe pere tütreid võisid jääda vallalisteks: “Ema sõbrustas mõlema peretütred, Elly ja Mariecheniga, kes olid mõlemad vallalised ja elasid tegevusetult oma vanemate juures.”¹⁷⁶ Whelani tehtud statistika kohaselt, mis põhineb *Baltische Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschafti* neljal osal (Eestimaa, Kuramaa, Liivimaa ja Saaremaa), abiellus ajavahemikus 1800–1849 62% aadliperest pärit tütardest, aastatel 1849–1899 oli abiellujate osakaal parem – 72%, kuid siiski tähendas see ligikaudu kolmandikule naistest vallalisestaatust.¹⁷⁷ Seda statistikat toetab veel Mathias Mesenhölli Kuramaa rüütelkonna kohta tehtud statistika. Tema andmete kohaselt ei

---

¹⁷¹ Whelan, *Adapting*, lk. 251. Tabel Laste arvu kohta abielus ja teine tabel samal leheküljel laste arvu kohta, kes jõudsid 20. eluaastani.

¹⁷² Mathias Mesenhölli, *Ständische Modernisierung. Der kurländische Ritterschaftsadel 1760-1830* (Berliin: Akademie Verlag, 2009) lk. 486 Meeste kohta käiv tabel ning lk. 489 naiste kohta käiv tabel.

¹⁷³ Whelan, *Adapting*, lk. 151.

¹⁷⁴ Ibid., lk. 151.

¹⁷⁵ Stackelberg, *Tuulde lennanud*, lk. 37.

¹⁷⁶ Ibid., lk. 50.

¹⁷⁷ Whelan, *Adapting*, lk. 151 Tabel.

abiellunud juba 18. sajandi teisel poolel viiendik tollal Kuramaa rüütelkonnas sündinud naistest.¹⁷⁸

Antud töös käsitletavat stiftid ei olnud suured – Oriküla stift oli mõeldud 12-le ametlikule hoolealusele,¹⁷⁹ samuti oli 12 kohta ette nähtud Viljandis asunud Fräuleinstiftis (lisaks võis võtta veel neid naisi, kes oma ülalpidamise ise kinni maksid)¹⁸⁰. Siia juurde tuleb aga arvestada ka Tallinna Marienstifti. Marienstifti keskmine elanike arv 19. sajandi teisel poolel oli 20 ringis. 20. sajandi algul tõusis see 30 juurde ning 1930ndate aastate keskpaigaks oli seal alates asutamisest elanud ühtekokku 129 naist.¹⁸¹

Stiftide põhikirjades sätestatud vastuvõtutingimused annavad märku ühiskonnas valitsenud arusaamadest ja tegelikkusest. Whelan märgib tabavalt, et neiu maine elu koosnes faasidest. Kuueteistkümnenda ja kahekümnenda eluaasta vahel oli neiu tavaliselt kogu oma ilus õitsele puhkenud ehk tema kohta käis fraas „From heaven up high I come“, kahekümnendast kuni kahekümne üheksanda eluaastani „Dearly beloved Jesus I am here“, kolmekümnendad eluaastad olid viimased meeleheitlikud lootuseaastad „Of deepest need I cry to you“ ning neljakümnendaks eluaastaks olid kõik lootused kustunud – „Now all the woods are quiet.“¹⁸² Genealogische Handbuch der Ritterschafti andmetel põhineva statistika kohaselt abiellus vanuses 35–39 kõigest 2–3% naistest.¹⁸³ Stiftide vastuvõtutingimustest kumavad need väärtused läbi. Tallinna Marienstifti võeti vastu neide alates 18. eluaastast – seega võeti vastu ka äsja täisealiseks saanud neide.

Stiftid olid küllaltki range korruga ning naiste elutingimused olid viisakad, kuid kindlasti mitte luksuslikud. Seega saidki stiftid olla mõeldud varatutele naistele (sõna „varatu“ tuleb

---

¹⁷⁸ Mesenhöller, *Ständische Modernisierung*, lk. 489 Naiste kohta käiv tabel. Mesenhölleri tabeli kohaselt ei abiellunud ajavahemikus 1751–1775 sündinud Kuramaa rüütelkonda kuulunud naistest 14 ehk 20,6% ning vahemikus 1776–1800 sündinutest 24 ehk 21,8 % naistest. Whelani tehtud tabeli kohaselt abiellus ajavahemikus 1750–1799 80% ehk 155 naist 193-st kolme Balti provintsi naisest. Kuigi Mesenhölleri statistika lõppeb 1825 aastaga, mistõttu pole võimalik võrrelda hilisemaid arve ja protsente, ning ka meetodika on mõneti erinev – Mesenhölleri ajavahemikud on lühemad kui Whelani omad ning tema valimis on valitud ajavahemikus sündinud neid, Whelani valimis on aga valitud ajavahemikus üle 20 aastased neid, lisaks muidugi fakt, et Mesenhöller käsitleb ainult Kuramaad, Whelan aga kõiki Balti provintse. Samas aga toetavad suurusjärgud ja protsendid siiski vastastikku kahe teose tabelite andmete usutavust.

¹⁷⁹ *Statut des auf dem Gute Orriküll*, §4.

¹⁸⁰ ERA, f.14, n.9, s.1527, l. 47–49 (Ettekanne Aadli soost neidude sihtasutuse asjas, 1930. aastate keskpaik).

¹⁸¹ EAA, f.854, n.2, s.2872, l. 13 (Stifti kuraatori poolt Eestimaa rüütelkonna peamehele kirjutatud kirja juures olnud eelarve ülevaade, 08.12.1907).

EAA, f.854, n.2, s.2872 (Stifti kuraatori poolt Eestimaa rüütelkonna peamehele kirjutatud kirja juures olnud eelarve ülevaade, 08.11.1910).

TLA, f.137, n.1, s.186, l. 37 (Tallinna Warjupaik „Mariatihwt“i põhikirjad, aruanded ja revideerimise aktid ühes vastava kirjavahetusega, Küsimusleht, 1930. aastate keskpaik).

¹⁸² Whelan, *Adapting*, lk. 204–205.

¹⁸³ *Ibid.*, Tabel lk. 279 Naiste vanus abiellumisel (esimene abielu).

siinkohal arvestada aadlike seisukohalt, mis tähendab, et võrreldes madalamast seisusest inimestega võis naistele kuuluv varandus olla piisavalt märkimisväärne), kelle lootused abielluda olid väiksed. Seega nende nn. maine täisväärtuslik teekond võis juba väga varakult lõppeda, sellega oldi arvestatud. Antud töös käsitletud asutustest kõige vanem, juba 18. sajandi lõpul loodud stift, mis algselt loodi Tartus ning tegutses siis Viljandis edasi, oli samuti mõeldud varatutele naistele alates 18. eluaastast.¹⁸⁴ Nende asutuste põhikirjades on alati ära toodud ka tingimused asutusest lahkumise puhuks. Viljandi asutuse materjalidest tuleb välja, et paarile daamile tehti alalisi makseid (eeldatavalt maksti neile nende enda algselt makstud raha osade kaupa tagasi).¹⁸⁵ Seega võib eeldada, et oli naisi, kes sealt ka omal soovil lahkusid. Kuna sel ajal ei olnud mõtted aadlisoost naiste töötamisest kui aksepteeritavast alternatiivist levinud, siis puudus vajadus selle kohta eraldi reegleid teha, samuti nagu viiteid kombekusele ja seadusega vastuollu minekule. On siiski teada, et krahvinna E. Stackelberg pani 1826. aastal aluse haridusasutusele, mis oli mõeldud just vaesunud aadli tütardele. Selle õppekava sisaldas tolle aja tüdrukute hariduse kohta käivate arusaamade järgi paari iseärasust (näiteks vene keel), et valmistada ette tüdrukuid saamaks õpetajaks või guvernandiks, et ennast elatada.¹⁸⁶ See aga oli pigem erandlik asutus ja mõtlemisviis nii varakult 19. sajandil. Enam oli levinud, et veel 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi algul ei peetud aadlisoost baltisakslannadele töötamist siiski seisusekohaseks. Isad kas keelasid oma tütardele sellele mõtlemise või teatasid, et sellisel juhul ei soovi enam ükski viisakas mees nendega abielluda.¹⁸⁷ Erandina oli vastuvõetav oli aadlidaamide töötamine diakooniaõdedena. Terve 19. sajandi jooksul ülistati nende tegevust, pööramata suuremat tähelepanu töötingimustele, mida naised enamasti üle viie aasta välja ei kannatanud.¹⁸⁸

Marienhauasi ja Oriküla asutuste põhikirjades, mille lõplikud variandid trükiti paar aastat enne Esimese maailmasõja algust (Oriküla asutus avati ametlikult juba 1908. aastal¹⁸⁹), on juba märksa täpsemalt toodud kitsendused. Need viitavad ka ühiskonnas toimunud ja tollal toimuvatele muutustele ja arengutele. 18. sajandi lõpus ja 19. sajandil loodud stiftid muutusid 20. sajandil konkreetselt vanadekodudeks ning 20. sajandil loodavad kodud, nagu Oriküla oma, olidki algusest peale mõeldud vanemas eas daamidele.

---

¹⁸⁴ ERA, f.14, n.9, s.1527, l. 37 (Ettekanne Aadli soost neidude sihtasutuse asjas, 22.02.1936).

¹⁸⁵ EAA, f.1814, n.1, s.6 (Viljandi Aadlipiigade Kodu, Tulude ja kulude aruanded 1865-1877).

¹⁸⁶ Whelan, *Adapting*, lk. 201.

¹⁸⁷ Ibid., lk. 276-277.

¹⁸⁸ Wilhelmi, *Lebenswelten von Frauen*, lk. 107.

¹⁸⁹ EAA, f.957, n.1, s.1202, l. 316 (Avamispeost osavõtjate nimekiri, 11.12.1908).

Oriküla stifti põhikiri sätestab, et stifti võis vastu võtta ainult selliseid daame, kes olid (isata) orvud, laitmatu eluviisiga, varatud, vähemalt 40 aastat vanad või töövõimetud – viimasel juhul ei tulnud nende vanus arvesse.¹⁹⁰ Seega olid stiftid muutunud selgelt vanemate daamide elukohaks. Nagu eelnevalt toodud näitest võib järeldada, ei peetud abiellumist pärast neljakümnendat eluaastat enam tõenäoliseks – laste saamise lootused oleksid olnud liiga väiksed. Töövõimetuse kui ühe tingimuse ära märkimine viitab, et aadlisoost daamide jaoks ei olnud tööl käimine enam välistatud.

Siit võib järeldada, et pigem eeldati neilt iseseisvat hakkamasaamist kuni neljakümnenda eluaastani, misjärel tollaste arusaamade ja tegelikkuse järgi oli käes elu viimane periood ehk vanadus, mille ajal naistel ei olnud võimalik enam ka senisest tööst elatuda, rääkimata sellest, et tehtud töö eest saadav tasu oleks võimaldanud piisavalt sääste kõrvale panna. Orikülla elama asuda sooviv Wilhelmine von Ditmar (1851–1929) pühendas 20 aastat oma elust kohaliku noorsoo harimisele, kuid pidi siis tervislikel põhjustel tööst loobuma, kuna tal polnud piisavalt sääste, et iseseisvalt toime tulla, nagu kinnitab lisaks Wilhelminele ka Napoleon von Ditmar.¹⁹¹ Isata orvu staatus viitab juba iseenesest võimalikule varanduslikule ebastabiilsusele, aga veelgi enam tähendab see ilma eestkostjata, ka ilma toetavate sugulasteta olemist. Töökäimine ja iseseisev hakkamasaamine, ilma perekonna või sugulaste järelvalveta tõi tollaste kaasaegsete ettekujutuste järgi aga tihti naiste käitumises kaasa moraallõtvuse ja prostitutsiooni. Eriti laialt oli see arusaam levinud küll madalamates klassides, kuid siinsete põhikirja sõnade tagant võib samuti seda muret aimata.

Tallinna Marienstifti nimi muudeti eestipäraselt Mariatihwtiks, kuid institutsioon ise jäi alles.¹⁹² Kahekümnenda sajandi kolmekümnendateks aastateks oli stifti elanike arv kolmekümne ringis ja vanusevahemik 60 ja 90 vahel. Ametlikus küsimuslehes on asutuse ülesandeks samuti märgitud anda varjupaika vanadele daamidele.¹⁹³ Stiftist, mis oli muutunud üksikuks jäänud vanade aadlidaamide viimaseks koduks ja pelgupaigaks muutunud maailmakorra eest annab aimdust ka tõsiasi, et need asutused jäid paljudele daamidele viimaseks koduks. 1932. aastal oli Mariatihwtis 25 daami, vanuses 59 kuni 90 aastat, kolm neist (vanuses 73–90) surid aasta jooksul, samas tuli ka kolm uut elanikku (vanuses 62–78)

---

¹⁹⁰ *Statut des auf dem Gute Orrikiüll.*

¹⁹¹ EAA, f.957, n.1, s.1202, l. 246 (Wilhelmine von Ditmari kiri Saaremaa maanõunike kolleegiumile, jaanuaris 1908).

1.248 (Napoleon von Ditmari kinnitus Wilhelmine von Ditmari majandusliku seisundi kohta, 15.01.1908).

¹⁹² TLA, f. 137, n. 1 s. 186 (Tallinna Warjupaik „Mariatihwt“i põhikirjad, aruanded ja revideerimise aktid ühes vastava kirj vahetusega 1930.aastad).

¹⁹³ TLA, f. 137, n. 1 s. 186, l. 37 (Küsimusleht, 1930.aastate keskpaik).

juurde.¹⁹⁴ Järgmisel aastal püsis elanike arv 25 juures (60–80 aasta vanuses).¹⁹⁵ 1934. aastal oli seal 24 daami vanuses 61–81.¹⁹⁶ 1935. aastal elas asutuses 26 daami, kes olid vanuses 62–82 aastat. Aasta jooksul suri neist neli ja tuli juurde kaheksa daami, mistõttu aasta lõpuks oli 30 daami.¹⁹⁷

Viljandi Fräuleinstift liideti 1936. aastal Johann Dietrichstein-Vinni sihtasutusega, sellest ajast on säilinud ka tollaste hoolealuste nimekiri. Algselt vallaliste neidude tarbeks loodud asutuses oli, nagu ette nähtud, 12 hoolealust. 1890. aastatel oli neist sisse astunud kolm. Vahemikus 1900–1920 võeti vastu neli ja viimastel aastatel enne asutuse ühendamist Vinni asutusega ehk 1930. aastatel (viimastel aastatel enne baltisakslaste lõplikku lahkumist Eestist) veel viis naist. Kõik kolm naist, kes võeti asutusse 1890. aastatel, olid kahekümnendates – Meta Reutz 23 aastane, Anna Schoultz-Ascheraden 27-aastane, Elisabeth Bock astus asutusse oma 25. sünnipäeval. Seda ajal, mil keskmine abiellumisvanus oli 23,4 ja 34% naistest abiellus pärast 25ndat eluaastat.¹⁹⁸ Seega oli asutus veel 19. sajandi viimasel kümnendil koduks selgelt ka veel abiellumiseas neidudele. Ida Schoultz-Ascheraden astus asutusse üksteist aastat pärast teda, 1901. aastal, olles siis 37. Veel sama kümnendi lõpul sisse astunud Emmy Pahlen aga oli juba 43 aastane. Aleksandrine Lilienfeldt ning Aleksandrine Pahlen (sündinud 1871. aastal nagu Meta Reutz) astusid sisse vastavalt 1918. ja 1920. aastal, olles siis 55 ja 48 aastat vanad. 1930. aastatel, Eesti Vabariigi ajal astusid sisse Irene Rosen (sünd. 28.7.1856), Elisabeth Ungern-Sternberg (sünd. 14.2.1866), Alma Rosen (sünd. 31.7.1873) ning viimasena, veel 1935. aasta alguses ka Helene Freymann (sünd. 14.12.1866).¹⁹⁹ Seega ulatus Marienstifti hoolealuste vanusevahemik 1936. aastal 65 eluaastast 81 eluaastani.

Vaadates ühiskondlikke protsesse lisaks baltisakslaste grupi vananemisele, tuleb arvestada ka seda, et juba 20. sajandi algul, enne 1939. aasta Umsiedlungit hoogustus nende väljarändamine Balti kubermangudest. Lahkumisest olid huvitatud eelkõige nooremad põlvkonnad, kes nägid võimalust luua uus elu mujal, uutes oludes. Vanemad põlvkonnad, kelle elu oli juba suures osas möödunud, soovisid pigem jätkata traditsioonide hoidmist võimaluste piires ja eelkõige kuni surmani enda ja esiisade maal elada. Noortel aadlisoost naistel tekkis ka 20. sajandi algul märksa rohkem võimalusi oma elu suunata kui see veel 19.

¹⁹⁴ TLA, f. 137, n. 1 s. 186, l. 23 (Jahresbericht des Marienstifts 1932).

¹⁹⁵ TLA, f. 137, n. 1 s. 186, l. 28 (Jahresbericht des Marienstifts 1933).

¹⁹⁶ TLA, f. 137, n. 1 s. 186, l. 33 (1934 aasta Maria Varjupaiga aruanne).

¹⁹⁷ TLA, f. 137, n. 1 s. 186, l. 36 (Revideerimisakt hoolekande- ja heategevate seltside tegevuse korraldamise määrus paragrahv 4 (rt. 96–28) põhjal ette võetud Maria varjupaiga 1935 aasta tegevuse revideerimisakt).

¹⁹⁸ Whelan, *Adapting*, lk. 279 Tabel naiste vanuse kohta nende esmakordsel abiellumisel.

¹⁹⁹ ERA, f.14, n.9, s.1527, l. 35 (Nimestik „Aadli seisusest neidude sihtasutuse“ praeguste hoolealuste kohta, 22.02. 1936).

sajandil võimalik oli olnud. 20. sajandi esimese veerandi muutunud poliitilised, majanduslikud ja sotsiaalsed olud lausa sundisid neid pigem aktiivselt kohanema 20. sajandi oludega kui passiivselt tagasi tõmbuma endisesse korraldusse, mille hulka ka stiftid oma rüütelkonda kuuluvuse nõudega kuulusid. 1930. aastateks oli kadunud ka nende asutuste kasutamine lühiajalise peatumise võimalusena, kõik elanikud olid ametlikult hoolealustena vastu võetud, nagu nähtub nii Mariatihwti küsitluslehest kui ka Viljandi Fräuleinstifti viimasest nimestikust enne selle ühendamist Vinni sihtasutusega.²⁰⁰

Lisaks naiste sünniaastatele on kõnekad ka nende perekonnanimed. Nii Pahlenid, Rosenid kui ka Ungern-Sternbergid kuulusid baltisaksa aadliperekondade eliiti. Ka Stackelbergide suguvõsa liikmed jõudsid stiftidesse. Paruness Karoline Adele Margarethe Stackelberg (sünd. 12.04.1872) soovis Orikülas loodud asutusse vastu võetud saada, tõestades, et ta on asutaja Paul Bernhard von Bartholomaei sugulane, mille tõttu tal peaks olema eelisõigus endale asutuses koht saada.²⁰¹ Lisaks temale on Stackelbergide suguvõsa liikmed olnud ka Tallinnas loodud asutuse eestseisjad.²⁰² Fakt, et aristokraatsete suguvõsade liikmed soovisid ka veel 20. sajandil stiftidesse elama asuda, toetab teooriat, et need asutused ei saanud olla ühiskonnas väga marginaliseeritud või põlatud. Samuti oli Oriküla asutuse avamine 1908. aastal väga pidulik sündmus, millest võtsid osa mitmed nimekate suguvõsade esindajad. Oriküla 11. detsembril 1908 toimunud avamispeo nimekirjast leiab nii Hahni, Nolckeni, Sassi, Freytag-Loringhoveni, Polli kui Poljakoffi suguvõsa esindajaid.²⁰³ Lisaks saadeti õnnitlustelegramme, ka väljastpoolt kubermangupiire – teiste seas on omad õnnitlused saatnud ka Eestimaa rüütelkonna peamees.²⁰⁴

Üks aspekt stiftide juures, mida tuleb kindlasti puudutada, on pensionärid. Kuigi mõiste tänapäevane kasutus võiks viidata vanusele, siis käsitletud asutuste puhul tähendas see inimesi, kes maksid oma stiftis viibimise eest. Nende olemasolu muudab ka stifti olemuse ambivalentsemaks. Nemad kasutasid stifte pigem pansionaatidena, eriti suvel. Viljandis kasutatigi nende kohta sõna „pansionar.“ „Pansionärid maksid asutusse astudes asutuse heaks 2000 rubla ja said asutuselt prii korteri, söögi ja teenimise.“²⁰⁵ Kui Viljandis võis korraga olla

---

²⁰⁰ TLA, f. 137, n. 1 s. 186, l. 37 (Küsimusleht, 1930. aastate keskpaik); ERA, f.14, n.9 s.1527, l. 35 (Nimestik „Aadli seisusest neidude sihtasutuse“ praeguste hoolealuste kohta, 22.02. 1936).

²⁰¹ EAA, f.957 n.1 s.1203, l.129 (Paruness Margarethe von Stackelbergi kiri Saaremaa maanõunike kolleegiumile, 14.01.1910).

²⁰² *Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften*, Teil Estland, Hrsg. Otto von Stackelberg (Görlitz, 1930), lk 286.

²⁰³ EAA, f.957, n.1, s.1202, l. 316 (Avamispeost osavõtjate nimekiri, 11.12.1908).

²⁰⁴ EAA, f.957, n.1, s.1202, l.303–313 (Õnnitlustelegrammid erinevatelt inimestelt, 12.1908).

²⁰⁵ ERA, f.14, n.9, s.1527, l. 47–49 (Ettekanne Aadli soost neidude sihtasutuse asjas, 1930. aastate keskpaik).

ühel palju nii maksvaid pansionäre kui ka ametlikke hoolealuseid, siis kahtlemata tekitab see küsimusi asutuse põhiollemuse kohta.²⁰⁶ Samas rõhutatakse kõikjal põhikirjades asutuste heategevuslikku tähtsust. Seega olid oma ülalpidamise eest maksvad pansionärid üks viis stifte üleval pidada. Teisalt andsid stiftid võimaluse elamis- ja peatumispaikadeks aadlisoost daamidele (neilt nõuti samasugust aadlisoost pärinemist kui kõigilt ametlikelt elanikelt ja abtissilt või esinaiselt²⁰⁷). Kuigi Viljandis võidi majutada korraga nii 12 ametlikku stifti elanikku kui pansionäri, oli pansionäride hulk eeldatavalt siiski tavaliselt väiksem, kui vaadata teiste stiftide poole. Tallinna Marienstiftis oli 1910. aastal kokku 22 daami, kellest ainult üks oli pansionärina sisse astunud. Tallinna stiftis oli kasutusel just „pansionär“ nagu ka teistes antud töös käsitletud asutustes peale Viljandi. Lisaks sellele pidi võetama pansionäre veel suve jooksul selleks ajaks kui stifti enda alalised elanikud reisivad ja toad tühjana seisavad. Säilinud materjal lubab oletada, et 1930. aastatel enam pansionäre eraldi stifti ei võetud, või siis ei märgitud neid enam ettekannetes ja aastaaruannetes eraldi.

---

²⁰⁶ ERA, f.14, n.9, s.1527, l. 47–49 (Ettekanne Aadli soost neidude sihtasutuse asjas, 1930. aastate keskpaik).

²⁰⁷ ERA, f.14, n.9, s.1527, l. 47–49 (Ettekanne Aadli soost neidude sihtasutuse asjas, 1930. aastate keskpaik).

Kokkuvõte

Antud töös on käsitletud üht tahku baltisakslaste elust, mis on seni varju jäänud, kuid mis moodustas kindla osa baltisakslaste maailmas. Kuigi ideaal, mille poole enamus inimesi püüdis ja mida nägi ette sotsiaalne norm, nägi naistele ette abielu, lapsi ja pereelu, oli abieluturg siiski rangelt reglementeeritud ja piiratud. 19. sajandi lõpu poole hakkas vähenema ka laste arv peredes. Meeste jaoks oli peale abielu ka karjääri tegemine võimalus end sotsiaalselt tõestada. Samuti ei olnud abiellumiseks sobiv iga nii kitsalt piiritletud kui naistel. Kuigi toimusid ka abielud baltisakslaste ja vene sisekubermangudest pärit aadli vahel, peeti siiski paremaks abielusid baltisakslaste vahel. Abielu sõltus põhiliselt vanemate toetusest ning kasust, mis see tõi mõlema abielupoole perekonnale. Seetõttu jäid paljud naised, kellele ei leidunud väärilist kandidaati või kelle perekonna materiaalsed olud ei lubanud tütre (või tütarde) kaasavara teiste suguvõsade silmis piisavalt ahvatlevaks muuta, vallaliseks. Tihti oli peres ka mitu tüdruku, kelle kasvatamine, harimine ja väärilise kaasavaraga toetamine mitme lapsega perele üle jõu käis.

Kui naine jäi vallaliseks, tekkis probleem tema edasise käekäigu pärast. Kuna aadlisoost naiste tööle asumine oli kuni 20. sajandini kas täiesti ennekuulmatu, kõva kriitika all või 19. sajandi lõpus parimal juhul äärmiselt piiratud võimalustega, jäi naistele võimalus valida kas mõne lahke sugulase või õe-venna pere ülalpeetav olla või asuda elama kloostrisse. Reformatsiooniga aga kaasnes ka kloostrite sekulariseerimine. Sellele vaatamata oli aadlisoost vallalistele neidudele ja naistele jätkuvalt vaja seisusekohast alternatiivi abielule. Seega muutus ajapikku vallalistele aadlisoost neidudele ja naistele mõeldud asutuste vorm. Mida lähemale 20. sajandile, seda ilmalikumaks nad muutusid, kaotamata siiski lõplikult sidet oma kunagise religioosse ja range algupäraga. Kloostritest arenenud stiftide kultuur levis saksa kultuuriruumist ka Vene impeeriumisse ja Balti kubermangudesse.

Just kahes Balti kubermangus, Eestimaal ja Liivimaal (tänapäevase Eesti territooriumil, seega Liivimaa kubermangu põhjaosas) loodud stiftide tutvustamisele ja arengule keskendus antud töö. Kolme realselt töötanud stifti ja ühe avamata jäänud asutuse materjalidest selgus, et sarnaselt Saksa kultuuriruumile olid ka siinsed stiftid 19. sajandil asutused, mis olid mõeldud eelkõige vallalistele aadlineidudele. Nad allusid rangele päevakorrale, said igapäevaselt religioosset õpetust ning kandsid enda kuuluvuse näitamiseks eristavaid kleite ja ordeneid, allusid abtissile ning stifti kuraatorile.

20. sajandi esimesel poolel aga olid stiftid muutunud vallaliste (harvemal juhul ka leskede) baltisaksa daamide vanadekoduks. Hoolealuste sisseastumisvanus tõusis ning stiftides elavate hoolealuste vanus kõikus keskmiselt 60–85 eluaasta vahel. Naised, kes soovisid stifti astuda, rõhutasid enamasti soovi veeta rahulikku vanaduspõlve kindla katuse all. 20. sajandil avatud Oriküla stift oli juba algusest saadik mõeldud vanematele naistele, nooremad olid põhikirja järgi lubatud vaid siis, kui nad olid töövõimetus. Nad ei tohtinud loata stiftist eemal viibida nagu varemgi, küll aga olid religioossusele suunatud reeglid lõdvenenud.

Stiftide elu oli hierarhiliselt korraldatud, lihtliikmed allusid eestseisja või abtissi korraldustele ja päevaplaanile, abtissi kontrollis kuraator ja maanõunike kolleegium. Ilmalikule maanõunike kolleegiumile allutatuse kord ei muutunud 19. sajandi vältel ning jäi samaks kuni stiftide sulgemiseni Eesti aladel. Kuigi stiftid olid range korraga, siis baltisakslased ei toonud reeglites eraldi välja luterliku usutunnistuse nõuet. Samas oli liikmete usuline kuuluvus tagatud vaikumisi teiste reeglitega. Stifti saamiseks oli tähtis kuuluda ühte Balti kubermangude rüütelkonda. Vanimas stiftis oli ka nõue, et aadlimatriklisse tuleb olla sisse kirjutatud enne 1783. aastat, seega tuli olla iidsest baltisaksa suguvõsast. See rõhutas suguvõsade põlislikkust ja andis kohalikele eelise. Seega oli stiftikohale kandideerimise õigus algselt samamoodi vanema, feodaalkorrast pärit aadli pärusmaa, nagu see oli kombeks Saksa kultuuriruumis. 20. sajandil enam nii täpseid nõudeid ei olnud, võis olla ka hiljem Balti kubermangudesse tulnud suguvõsast.

Töös tuleb välja, et kuigi stiftiliikmete vanuseline kuuluvus aja jooksul muutus, olid stiftiliikmed jätkuvalt ühiskonna väärtuslikud liikmed. Neil oli õigus ilmalikest üritustest osa võtta, stifti avamine oli pidulik sündmus, kuhu olid kutsutud baltisaksa aadli koorekihi esindajad. Õigus stiftikohale oli ka balti aadli seas privileeg, mida hinnati, nagu see oli saksa kultuuriruumis Saksamaal ja Austrias. Stiftid said korraga vastu võtta vaid piiratud arvu inimesi, tulenevalt nende majanduslikest ja olmelistest võimalustest. Vaatamata sellele, viibis seal märkimisväärne osa baltisaksa aadlisuguvõsade eliidist pärit naisi. Seega on näha, et kuni stiftide tegevuse lõppemiseni (viimased suleti nõukogude võimu tulekuga) oli neil kindel ja vajalik ülesanne ühiskonnas olemas.

Antud teemat saab kahtlemata süvendatult edasi uurida, kaasates Läti arhiivides leiduvad materjalid ning ka asutused, mida antud töös ei käsitletud. Antud töös ei ole täpsemalt käsitletud ka kõiki stifti avamisega seotud probleeme, mida Ajalooarhiivis asuvate Oriküla stifti materjalide põhjal saaks uurida. Veel saab analüüsida rüütelkondade omavahelist

ametlikku suhtlust arvukate kirjade põhjal. Mõningal määral võib materjalide põhjal uurida ka stiftielanike suhteid teenijate ja talupoegadega.

Kasutatud allikad

1. Ajalooarhiiv (EAA), Tartu – Fond 854 (Eestimaa rüütelkond)
2. Fond 957 – (Saaremaa rüütelkond)
3. Fond 1002 – (Viljandi magistraat)
4. Fond 1730 – (Pidula mõis)
5. Fond 1814 – (Viljandi aadlipreilide varjupaik)
6. Riigiarhiiv (ERA), Tallinn – Fond 14 (Sihtasutus "Fräulienstift")
7. Fond 2131 – (Marie Luise Girard de Soucanton'i Naisterahvaste Varjupaik)
8. Tallinna Linnaarhiiv (TLA), Tallinn – Fond 137 (Tallinna Warjupaik „Mariatihwt“i põhikirjad, aruanded ja revideerimise aktid ühes vastava kirjavahetusega)

Kasutatud kirjandus

1. *Arhiivijuht. III, Vabad ühendused. Ettevõtted. Kolleksioonid.* Teedema, Lea. Koost. Tartu: Tartu Ajalooarhiiv, 2010.
2. Attula, Axel. *Dekorationen für Damen: Evangelische Damenstifte Norddeutschlands und ihre Orden.* Berlin: Helms, 2011.
3. Азерникова, Ирина. „Вклад императрицы Марии Федоровны и её ведомства в развитие благотворительности в России.“ *Вестник Московского Государственного Областного Университета*, no. 3, 2011, lk. 29–35.
4. „Baltisaksa rüütelkondade kodulehekülg“, (vaadatud 10.05.2014) <http://www.baltische-ritterschaften-de.de/ritterschaften/oesel>.
5. „Das Fräuleinstift zu Fellin.“ *Das Inland*, nr 28, 1863.
6. Горнов, Владимир. „Из истории развития общественного призрения в российской социальной мысли второй половины - начала XX века.“ *Вестник Рязанского Государственного Университета Им. С.А. Есенина*, no. 3, 2008, lk. 31–58.
7. *Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften*, Teil Estland, Hrsg. Otto von Stackelberg, Görlitz, 1930.
8. Хитров, Алексей. „Награды за благотворительную деятельность в Императорской России (на примере благотворительных ведомств под покровительством дома Романовых).“ *Вестник*, no 12, 2012, lk. 7–13.
9. Jürjo, Indrek. „Novaatorlik uurimus baltisaksa aadli sotsiaalajaloost.“ *Tuna*, nr 4, 1999, lk. 148–151.
10. Коваль, Екатерина. „Вдовствующие императрицы дома Романовых.“ - Емельяновские Чтения. Миграционные процессы и межэтнические взаимодействия в Урало-Сибирском регионе. Материалы Всероссийской научно-практической конференции „III Емельяновские Чтения.“ *Курган*. 27.–29. марта 2008.
11. Liborakina, Marina. „Womens' voluntarism and philanthropy in pre-revolutionary Russia: building a civil society.“ *Voluntas*, Vol. 7, nr 4, 1996, lk. 397–411.
12. Lindenmeyr, Adele. „The Ethos of Charity in Imperial Russia.“ *Journal of Social History*, Vol. 23, No. 4 Summer 1990, lk. 679–694.
13. Meier, Marietta. *Standesbewusste Stiftsdamen: Stand, Familie und Geschlecht im adligen Damenstift Olsberg 1780–1810.* Köln: Böhlau, 1999.

14. Mesenhöller, Mathias. *Ständische Modernisierung. Der kurländische Ritterschaftsadel 1760-1830*. Berlin: Akademie Verlag, 2009.
15. Paletschek, Sylvia. „Adelige und Bürgerliche Frauen (1770–1880).“ in. *Adel und Bürgertum in Deutschland 1770–1848*. Hergestellt. Elisabeth Fehrenbach. München: Oldenburg, 1994, lk. 159–185.
16. Rosslyn, Wendy. *Deeds Not Words: The Origins of Women's Philanthropy in the Russian Empire (Birmingham Slavonic Monographs)*. No. 37. Birmingham: University of Birmingham, 2007.
17. Riigi Teataja 1920, 129/130, 254.
18. Stackelberg, Camilla von. *Tuulde lennanud lehed*. Tallinn: Olion, 2003.
19. *Statut des auf dem Gute Orriküll im Kergelschen Kirchspiele auf der Insel Oesel belegen Stiftes, zur Versorgung adliger Fräulein, welche in die Adelsmatrikel der Livländischen, Estländischen und Kurländischen Gouvernements, sowie der Insel Oesel eingetragen sind*. Kuressaare, 1911.
20. *Statut des von der Frau Buhl, geb. von Strukoff, gestifteten Siechenheims „Marienhaus.“* Kuressaare, 1912.
21. Ulianova, Galina. „Philanthropy in Imperial Russia from the 18th to the early 20th century.“ *History in Focus*, nr 14 Welfare, 2008. (vaadatud 06.05.2014), <http://www.history.ac.uk/ihr/Focus/welfare/articles/ulianovag.html>.
22. Whelan, Heide W. *Adapting to Modernity: Family, Caste and Capitalism among the Baltic German Nobility*. Köln: Böhlau, 1999.
23. Whelan, Heide W. „The Debate on Women's Education in the Baltic Provinces, 1850 to 1905.“ *Bevölkerungsverschiebungen und sozialer Wandel in den baltischen Provinzen Russlands 1850–1914 = Population shifts and social change in Russia's Baltic provinces 1850–1914*. Edited by Gert von Pistohlkors. Lüneburg: Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, 1995. lk. 163–180.
24. Wilhelmi, Anja. *Lebenswelten von Frauen der deutschen Obersicht im Baltikum (1800–1939): Eine Untersuchung anhand von Autobiografien*. Wiesbaden: Harrassowitz, 2008.

Summary

Foundations for Baltic German noble women on Estonia's territory

The work ties together two major themes – the Baltic German nobles and charity.

During the recent years, the focus in Estonian history writing has been shifted from the history of Estonians more to the history of different nations living on the territory of Estonia. One of the minorities, whose history is being reinterpreted, is the Baltic Germans. For several centuries they formed the social elite, some of them forming the nobility as well. Therefore the cultural heritage can not be overestimated. Although the image of a luxurious way of life with splendid balls and grand mansions (especially in the 18th–19th century) is widely spread, the reality often was not so glamorous. One had to obey strict rules in order to fit in with the noble society and had to maintain a certain standard of living. Even though the ideal way of life (and the most acceptable one in the society) for a member of the Baltic German nobility consisted of a family living in a mansion, inherited from the forefathers, with a proper yearly income, it was surprisingly hard to achieve, especially for women. As marriage was seldom an act out of love, more often it was an agreement between the two families, a decision which was carefully weighed, after having considered the other family's financial state and social connections. Every union was literally an investment. In addition to this, the social standards were still strict and a match with a person not belonging to the nobility was still considered as lowering for the whole family. Therefore the number of single people among the noble Baltic Germans in the Baltic provinces during the 19th century and into the 20th century remained high. It was even noted by foreigners, that there were many young single women. Even the memoirs of Baltic Germans themselves usually mention a single aunt, a *Tante*, either from mother's or father's side, who often lived with the family and helped to look after the children. As it was considered unsuitable for noble women to work, women had very little choices left. One of them was living with the family of a sister or brother or with parents. Yet, there existed the option to live in a special foundation (*Stift*). Their predecessors were German and Austrian catholic monasteries. Monasteries served for centuries as an option for noble and upper middle class single women. It was possible to live there without becoming a nun, yet women usually took the vow as well. After the reformation, monasteries were either shut down or secularised. Secularisation lead to the foundations in question.

In my research, I first introduce the foundations and their development from catholic monasteries in Germany and Austria. As the territory of Estonia was divided between two

Baltic provinces, which belonged under the rule of the Russian Empire, I also introduce shortly the development of organised charity, the foundations and the decorations of honour that were given to the most notable patrons and also to the members of the foundations.

In the second chapter of my research, I introduce how the foundations were created, where they got their income and how well they managed daily. The foundations based on strict rules. They usually based on capital assets, donated by the founder, usually a local Baltic German noble. Depending on the size of the assets, women who lived in the foundation were either fully supported or had to pay a small sum of money every year or just once when they were admitted.

The foundations were the subject to the decisions of the local government which represented the knighthood. Every foundation had a curator, chosen from the local nobility, who was responsible for the foundation's upkeep. As the foundations had developed from catholic monasteries, their everyday life was run by an abbess. It was her duty to see that every member of the foundation would obey the home rules.

Rules for the members were stricter during the 19th century and loosened during the first decades of 20th century. Based on the sources, I show that as the Baltic German society changed, the foundations changed in time as well. Remained materials like older drafts of the rules and also secondary sources like newspaper articles about the foundations leave no doubt that in the beginning, the foundations were meant for young maidens. Foundations were for those noble daughters whose parents could not support or educate them so the foundations were meant to do both. Women who lived in the foundations in the 19th century, especially during the first half, were more likely to leave the foundation in order to get married. Requests from women and the list of the members which includes their birthdates, proves that the average age of women was rising. From the beginning of 20th century single women appealed to the foundations in order to spend their old age there. The former foundations changed their purpose and the new ones created just a few years before the First World War, were already designed for elderly ladies, as can be seen from their rules.

It also becomes clear from my research that the foundations were definitely not seen as marginal institutions. They became more and more secular and therefore the position of the abbess was less prestigious. Yet it was a privilege to have the opportunity to be accepted to the foundation and many daughters of the most noble families like the Stackelbergs or Pahlens joined the foundations.

This shows that it was not a shameful alternative to marriage. This is further confirmed by the guest list of the opening party for the Oriküla foundation. It includes several members of the oldest noble Baltic German families in the Livland's province.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Lembi Anepaio**

(sünnikuupäev: 20.10.1990)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose
„Baltisaksa aadlidaamide stiftid Eesti alal“,

mille juhendaja on **Marten Seppel**,

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
  - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'is kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
  3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 19. mail 2014

(allkiri)